

SERBEST PİYASA DÜZENİ = KRİZ, ÇÖKÜNTÜ ve FELAKET

(ARJANTİN ÖRNEĞİ VE ÇIKARTILACAK DERSLER)

Hasan DURSUN*

Serbest piyasa ekonomisini savunanların fikrine göre, serbest teşebbüsün piyasa düzeneğinin (mekanizmasının) kuralları ve şartları içerisinde çalışabilmesine olanak tanındığı takdirde ekonominin daha verimli çalışması ve kaynak yaratacak gücünün artması sağlanır ve böylece birçok ekonomik problemler çözüm yoluna girmiş olur.

İşte bu bakış açısından hareket eden Harvard mezunu, Arjantin önceki Maliye ile Ekonomi Bakanı Domingo F. Cavollo; *Büyüme İçin Ön Şart Ekonomide Yeniden Yapılanma "Economic Reorganization as a Pre-requisite to Growth"* adlı makalesinde, Arjantin'in büyümeyi sağlamak için yapmış olduğu yapısal değişiklikler hakkında önemli bilgiler vermektedir. XX. yüzyılın başlarında, Arjantin, Batının en önemli devletlerinden biri olmaya aday bir ülkeydi. 1930 yılına kadar, Arjantin'in ekonomisi uluslararası ticarete yönelik bir ivmeye sahip olduğundan dolayı birçok fayda elde edilmişti. 1930'dan sonra, *Büyük Depresyon ve II. Dünya Savaşı* nedeniyle dünya ticareti düştü. Olumsuz dışsal etkenler 1950 yılından sonra kaybolmasına rağmen, Arjantin'in ekonomisi kapalı kaldı ve ülke, dünyadan soyutlandığından dolayı çok düşük bir oranda büyüdü. Özellikle 1973 yılından sonra, bu düşük büyüme oranı bile ortadan kaybolarak negatif büyüme görülmeye başlandı. Dışa kapalı dönemde Arjantin'in ekonomik yapısı şu şekilde özetlenebilir:

a. Ekonomi öyle karmaşıktı ki ekonomi uzmanları bile ne olup bittiğini anlamada güçlük çekiyorlardı; bunun yanında, her gün uzmanlar gizli bir sübvansiyon (subsidy) keşfediyorlar ki bu sübvansiyonlardan yalnızca ekonomi spekülâtorleri haberdardı.

* Doktora öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (İdare Hukuku).

b. Bütçede, Devletin kapasitesinin üstünde bir çok faaliyetler öngörülerek bunların finansmanı vergiler yoluyla sağlanmaktaydı. Bu aşırı yük şeffaflığı ortadan kaldırdığından dolayı ekonomi hakkında tam bir bilgiye ulaşamıyordu.

c. Özel sektöre öyle yoğun bir devlet müdahalesi vardı ki ekonomide oluşan dengesizliği, yine ekonominin arz ve talep yoluyla bu durumu düzeltmesine mani olunuyordu. Üretim faktörleri düşük kapasiteli üretim faaliyetinde kullanılarak ekonomide büyük bir darboğaz oluşmaktaydı. Ayrıca, özel mal ve hizmetleri kamu mal ve hizmetlerine çevirmek büyük bir hataydı.

d. Ekonomiye aşırı devlet müdahalesinden dolayı Hükümet ekonomi üzerindeki düzenleyici rolünü kaybetti ki bu durumu Arjantinliler “*voluntarismo irracional*” olarak adlandırmaktadırlar. Makul bir beklenti olmadığı müddetçe, hiç kimse “*voluntarismo irracional*” yüzünden gelecek hakkında bir tahmin yapamıyordu.

e. Kişi veya gruplar kendi menfaatleri doğrultusunda ekonomik kararların alınmasına etkiye bulunuyorlardı. Bundan da öte baskı grupları, bütün olarak ekonomik yapıyı düzeltmek yerine kendi ekonomik çıkarlarını koruma mücadelesi veriyorlardı.

f. Hükümet iş dünyasının problemlerine sırt çevirmişti, bunun yanında, iş dünyası, hükümetin benimsediği teknoloji ve söz verdiği pazar doğrultusunda yatırım yapıyordu ki bu durum zayıf bir ekonomiye neden olmuştu.

g. “*Voluntarismo irracional*”ın en kötü örneği enflasyondur. Hükümet topladığı vergiden çok yatırım yapmaya çalıştığından vergiler için meşruluk zemini oluşturulmada zorluk çekiliyordu. Çünkü Hükümet hiç bir şey yapmadığı halde halktan para istiyordu. Sonuç olarak kalkınma faaliyeti bloke edilmiş ve üretim kaynakları verimsiz alanlara yönlendirilmişti.¹

Geleneksel neo-klasik büyüme modeline göre, üretim büyümesi aşağıdaki üç unsurun herhangi birisinin veya birkaçının birleşiminden oluşur:

a. işgücünün miktarı ve kalitesinde büyüme,

¹ Cavollo, *Economic Reorganization as a Prerequisite to Growth*, s. 149-151.

- b. sermaye artışı,
- c. teknolojide meydana gelen değişme.

Cavollo, Arjantin'in ekonomik yapısının *"negatif büyümeye"* yol açtığını, çünkü üretim faktörlerinin potansiyel olarak üretebileceği miktarı üretmediğini kabul etmektedir. Yetersiz üretim kapasitesi, kullanımı düşük üretim kapasitesine götürerek bir kısır döngüye neden oldu ve bu durumdan durgunluk ve ekonomik gerilik oluştu. Ekonomik büyümeyi temin etmek ve bütün bu kötü şartları ortadan kaldırmak için ekonominin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu yeniden yapılanma ya genel üretim kapasitesinin yükseltilmesi ya da *"negatif üretkenlik"* durumunun ortadan kaldırılması ile temin edilebilirdi. Çağdaş bir ekonomik ve sosyal yapılanma, büyük bir şeffaflık sağlayabilir ve kamu sektörü için iyi bir planlama rolü ile rekabet gücü oluşturulabilirdi. Ayrıca, bu yapılanma ile özel sektör iyi bir performansa ulaşabilirdi. Önemli olan ilke özel sektörün ekonominin serbest piyasa ve rekabet kurallarını kabul etmesi, kamu sektörünün ise yalnızca planlama ve bütçe rolünü kabul edebilmesiydi. Yolsuzluk ve karmaşayı önlemek için hangi kesim (kamu veya özel) tarafından yapılacağı belli olmayan faaliyetlere devletin müdahale etmemesi gerekiyordu. Ekonominin gerçeklerini tam anlamıyla kabul etmek için 'voluntarismo irracional' in Arjantin için terk edilmesi gerekiyordu. Özel teşebbüsü dinamik yapabilmek için ekonomi basit ve sade olmalıydı. Bu amaçları temin etmek için aşağıdaki şartlar sağlanmalıydı:

- a. Kamu sektörünün yeniden yapılandırılması,
- b. İş dünyasının faaliyet alanlarının yeniden düzenlenmesi,
- c. Mali açıkların önlenmesi ile vergi toplamayı artırmak için vergi idaresinin etkin kılınması.

Bu amacı temin etmek için aşağıdaki tedbirler yürürlüğe konuldu;

a. Ticaret serbestisi sağlanarak ihracat üzerindeki hemen bütün yükümlülükler kaldırıldı, ithalat üzerindeki tarife dışı engeller kaldırılarak ithalat mükellefiyetleri azaltılarak sabitleştirildi, yabancı sermaye için ayrımcılık sayılan alanlar ile kısıtlama getiren kurallar kaldırıldı ve teknoloji kullanımı yaygınlaştırıldı.

- b. Devlette reform yapılarak kamu harcamaları ve mali açıklar

azaltıldı, piyasa ekonomisine geçildi, kamu iktisadi teşebbüsleri özelleştirildi, fiyat, ücret, faiz ve döviz üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı, gizli vergi ve sübvansiyonlar kaldırıldı.

c. Yerel para (peso), döviz ve altın baz alınarak belli bir sabit değişim oranıyla güçlendirildi, endeksleme yasaklandı, dövizle yapılan sözleşmeler geçerli kılındı ve ücretlerin ancak üretimde meydana gelen artışa paralel olarak artırılmasına karar verildi.

d. Vergiler sadeleştirildi, maliye ve vergi politikalarında sistem reformu yapıldı, Vergi İdaresi yeniden yapılandırıldı ve ayrıca Federal Hükümet tarafından yapılan sosyal nitelikte olmayan harcamaların kısıtlanması yönüne gidildi.

e. İç ve dış borç yeniden yapılandırıldı. Bunun yanında, IMF ile 1991 yılında (Standby Loan) ve 1992 yılında (Extended Fund Facility) antlaşmaları yapılması yoluna gidildi.²

Sonuçlar iyimserdi. Enflasyon ve faiz oranları önemli oranda düştü. Bonex'in piyasa değeri yükseldi ve döviz bazında hesaplar arttı. İşsizlik azaldı ve sanayi üretimi arttı. İhracat düzeyi sürdürüldü; bununla birlikte, ithalat önemli oranda arttı. Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesinde ilerlemeler sağlandı.³

Bu tedbirlerin temel amacı; enflasyonu uluslararası seviyede tutmak, yıllık % 6, 7 büyüme oranını yakalamak ve uluslararası serbest kredi piyasalarına girmek, ekonomi üzerindeki aşırı düzenlemeyi kaldırmak ve ekonomiye devlet müdahalesini yok etmektir.⁴

Cavollo, bu tedbirlerin Arjantin'de düşük düzeyde olan kapasite kullanım oranının artmasına neden olduğunu belirtmektedir. Üretim kapasitesindeki bu artışa atıl kapasitenin kullanılması yoluyla ulaşılmıştır. Atıl kapasite engeli ortadan kaldırıldıktan sonra yatırımların artması ve ilave kapasite oluşturulması vasıtasıyla ekonomik büyüme sağlanacaktır.⁵

Açıkça görülmektedir ki Cavollo, geleneksel neo-liberal büyüme teorisini desteklemektedir. Eşitlik kriteri yerine etkinlik kriterini göz

² Cavallo, a. g. m., s. 152-154.

³ Cavallo, a. g. m., s. 154.

⁴ Cavallo, a. g. m., s. 155.

⁵ Cavallo, a. g. m., s. 155.

önüne alırsak piyasa mekanizması yoluyla oluşan fiyat, devlet müdahalesi ile oluşan fiyata göre ekonomi açısından daha fazla arzulanan bir durumdur. Ancak, Cavallo ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerin gelişmiş batı ülkelerinden yapı ve organizasyon bakımından çok farklı olduğunu gözden kaçırdı ki geleneksel neo-klasik büyüme modelinin varsayımları ve öngördüğü politikalar birinci durumda bulunan ilkelere için yetersiz ve yanlışdır.

Todaro'nun işaret ettiği gibi birçok iktisaden az gelişmiş ülkelerde serbest piyasa yoktur ve o ülkelerin kurumsal, kültürel ve tarihi perspektifi yönünden ve uzun dönem ekonomik ve sosyal yapısı itibariyle serbest piyasa arzulanan bir durum da değildir. Tüketiciler genel anlamı itibariyle hangi hizmet ve malların üretileceği, hangi miktarda üretileceği ve kimler için üretileceği hakkında çok az bir bilgiye sahiptir. Bilgi çok sınırlı, piyasalar bölünmüş ve ekonominin çoğu hala parasallaşamamıştır. Hiç bir şey tüketmeyen veya üretmeyen kimselere ceza ve mükafat verilmekte; diğer taraftan, üretim ve teknolojiye kısıtlamalar bulunmaktadır. Devlet veya özel kesim olsun üreticiler piyasa fiyatını belirlemede ve ne miktarda mal satılacağı hakkında büyük güce sahiptirler.

Gerçek hayatta çok az bir rekabet bulunmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinin, ekonominin arz ve talep vasıtasıyla kendiliğinden dengeye gelme durumu varsayımı yerine birçok iktisaden az gelişmiş ülke, dengesizlik, yapısal uyum modelleri -ki fiyat ve ücret seviyesi arasında birbirinin tersi bir ilişki olabilmektedir- aracılığıyla incelenirler. Monopol teorisi devlet ve özel kesimin günlük faaliyetleri hakkında çok az bir bilgi verebilmektedir.

Ekonomide karar verme süreci öyle değişkendir ki, kâr en çoklaştırması yerine yabancı yöneticileri yerlilerle değiştirme ve istihdam oluşturma fikri daha fazla öncelik taşıyabilir. Son olarak, ekonominin görünmez eli (invisible hand) zaten iyi durumda olanların gelirlerini daha da yükseltebilmekte; diğer yandan, gelir dağılımında dengesizliği artırarak fakir durumda olan büyük çoğunluğun durumunu daha da kötü bir hale getirebilmektedir. Todaro yalnızca serbest piyasanın değil fiyat mekanizmasının -neo-klasik teori bu mekanizmayı toplumsal olarak en iyi (optimal) kaynak dağılımında işaret ve teşvik unsuru olarak görür- da ekonomik olarak az gelişmiş ülkeler açısından geçerli olmadığını belirtmektedir. Çünkü bu ülkelerde geniş bir çevresel,

kurumsal direnç oluşabilmekte ve yoğun sosyo-ekonomik eşitsizlikler bulunabilmektedir.⁶

Hiç kimse hükümetin piyasadaki rolünü inkar edemez. Arndt'ın belirttiği gibi *“son bir kaç yüzyıl baz alınarak Batıya ve genel olarak dünyaya baktığımız zaman hiç bir ülkede hükümet müdahalesi olmadan piyasanın kendi kendine kurulduğu söylenemez. Asırlar boyunca, özel sektör; ekonomik teşviklere uyum göstererek önce yerel piyasaları oluşturdu, daha sonra bu piyasalar bölgesel, ulusal ve dünya piyasalarına doğru genişledi. Piyasaya büyük bir hükümet müdahalesi isteyenler işi abartabilirler fakat onların piyasa mekanizmasının ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamada yavaş işlediği şeklindeki kanaatları doğrudur.”* Arndt; Batı piyasa ekonomilerinde bile çok çabuk netice alınması gereken şeylerin, örneğin barış ekonomisinin savaş ekonomisine çevrilmesi işinin piyasa koşullarına bırakılamayacağını belirtmektedir. Piyasanın başarısı büyük oranda herhangi bir konuda acil düzenleme isteyip istemediğimize bağlıdır.⁷

Cavallo, kalkınma problemini yanlış bir mecraya da götürmüştür. Endonezyalı ekonomist, Suhartono'nun belirttiği üzere *“iktisaden az gelişmiş ülkelerin karşı karşıya kaldığı problem, durağan (statik) analizlerle cevap alınmaya çalışılan hususlardan tamamen farklıdır: yalnızca üretim kaynaklarının nasıl tahsis edileceği problemi değil, fakat ekonomik ve sosyal kalkınmanın nasıl hızlandırılacağı problemi de önemlidir. . . Ekonomi dilinde problem, üretim olanakları eğrisinin genişlemesi olup eğri üzerinde hareket değildir. Bu nedenle durağan analizler problemi yanlış bir şekilde ortaya koymakta, iktisaden az gelişmiş ülkelerin özelliklerini hesap edememektedir.”*⁸

Hiç kimse, devlet müdahalesi olmadan herhangi bir ülkenin kalkındığını gösteremez. Arndt'ın belirttiği üzere Batıda bile *“hükümetler, ekonomik kalkınmayı sağlamada, kamu malı sunumu, kamu yönetimi, adalet ve güvenlik, sağlık ve diğer hizmetler vasıtasıyla önemli bir rol oynadılar... hükümet, en azından özel sektörün müteşebbis gücünü harekete geçirecek dış şartları sağlamalıdır...”*⁹

Açıkça, Cavallo, piyasanın yaratıcı fonksiyonu (iş görüşü) ile tahsis

⁶ Todaro, *Economic Development*, s. 87.

⁷ Arndt, *Market Failure ve Underdevelopment*, s. 227.

⁸ Nak., Arndt, a. g. m., s. 220.

⁹ Arndt, a. g. m., s. 228.

edici fonksiyonunu birbirine karıştırmıştır. Piyasanın yaratıcı fonksiyonu devlet tarafından yerine getirilmelidir. Arndt'ın belirttiği üzere ulaşım ve iletişim araçlarının geliştirilmesi, bankalar ve okullar piyasanın yaratıcı fonksiyonuna aittir ve bu hizmetlerin devlet tarafından yerine getirilmesi gerekir, bu hizmetlerin özel kesim tarafından yerine getirilmesinde başarısızlığa uğranılabilir. Piyasanın yaratıcı fonksiyonunun oluşturulmasında başarısız olunursa piyasa tahsis fonksiyonunu da tam anlamıyla yerine getiremez.¹⁰

Devlet, sadece piyasanın yaratıcı fonksiyonuna değil tahsis edici fonksiyonuna da müdahale etmelidir. Monopol durumunda, hiç kimse hükümet müdahalesinin rolünü göz ardı edemez. Myint'in bize hatırlattığına göre az gelişmiş ülkelerdeki fiyat çarpıklıkları hükümet müdahalesinden dolayı oluşmaz.¹¹ Arndt, devlet müdahalesinin şu durumlarda gerekli olduğunu iddia etmiştir: Devlet teşebbüsleri, yatırım planlaması, belki de siyasal hareketlilik ve piyasanın yetersiz olduğu durumlarda etik (moral) teşviklere başvurma.¹²

Hükümet piyasanın yaratıcı ve tahsis fonksiyonuna müdahale etmek yanında, Gelir dağılımının düzeltilmesi, çevrenin korunması ve piyasanın yetersiz olduğu diğer durumlarda yaşamın kalitesine de müdahale etmelidir.¹³ Bu hususa ilave olarak, Kuttner, serbest piyasa ekonomilerinin (laissez-faire economics) sağlık hizmetleri ve konut problemini çözmede yetersiz kaldığını iddia ederek yeni yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴

Serbest piyasa (kapitalist) düzeninin bir başka özelliği kriz yaratma gizilgücüdür. Kapitalist düzeninin yarattığı krizlerin başında çevre krizleri gelir. Richardson ve Curwen serbest piyasa düzeninin kriz yaratıcı gizilgüce sahip olduğunu belirtmişler ve bu bağlamda 1980 yılından beri serbest piyasaya doğru bir yöneliş ve merkezi planlamadan uzaklaşmanın olduğunu ve anılan dönemin ise çevresel kriz ve facia dönemi olarak adlandırılabilirliğini belirtmişlerdir.¹⁵ Bundan

¹⁰ Arndt, a. g. m., s. 228.

¹¹ Nak., Arndt, a. g. m., s. 228.

¹² Arndt, a. g. m., s. 228.

¹³ Arndt, a. g. m., s. 228.

¹⁴ Kuttner, Where the free market falls short, s. 20.

¹⁵ Richardson ve Curwen, *Do free-market governments create crisis-ridden societies?*, s. 551.

daha da vahim olanı, kapitalist düzeninin çevre kirliliğini etkin bir şekilde önleme yetisinin olmamasıdır. Gerçekten de, Güney'in belirttiği gibi kapitalist ilişkiler, siyasal iktidarların hukuk kuralları yoluyla kirlenlere karşı etkili önlemler almasını engeller. Bunun iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki, XXI. yüzyılda kapitalist sınıfların devleti ele geçirmiş olmalarıdır. İkincisi ise, kapitalist düzende üretim ilişkilerinin özel yarışma temeline dayalı olmasıdır. Özel yarışma temeline dayanan üretim ilişkileri durumunda ancak toplam satış hasılatının toplam maliyeti geçtiği durumlarda üretim yapılır. Bir başka deyişle, kapitalist düzende, bir ürünün maliyeti, onun satışından elde edilen geliri geçiyorsa üretim yapılmaz. Bu anlayış, kapitalizmin doğal yasasıdır. Çevrenin korunması için yapılan çabalar da maliyet gerektirdiğine göre kapitalist olanaklar ölçüsünde bu maliyetten kaçınır.¹⁶ Kapitalist düzende çevre olgusu, insana ve doğaya dönük özellikleri gözetilmeksizin alınıp satılan bir "meta" gibi algılanır. Bu algı, çevre ve doğayı bitme noktasına getirmiştir.¹⁷

Serbest piyasa ekonomisinin yarattığı bir başka kriz; piyasa krizidir. Kapitalizmin tarihi; kredi krizleri, panik, mali erime (financial meltdowns) ve durgunluklarla doludur.¹⁸ Nitekim, Marx, daha 140 sene önce kapitalist birikimin önündeki en önemli engelin yine sermaye olduğunu ve kapitalizmin bir anarşi ve kaos sistemi şeklinde betimlenebileceğini ifade etmiştir. Marx, sermaye birikiminin kapitalist ihtirası (tamahkarlığı) aşırı şekilde kamçılacağını ve bunun sonucunda da devresel olarak 50-60 yıllık veya bunun arasına sıkışmış daha şiddetli ancak daha az erimli dalgalar halinde; kriz, büyüme, aşırı üretim, tekrar kriz, tekrar büyüme, sermayenin el değiştirmesi ve yeniden yapılanması, tekellerin üretim koşullarının ortaya çıkması, sermayenin yoğunlaşması süreçlerinin kapitalizmin tarihinde iç içe yaşanacağını ifade etmiştir.¹⁹

2008 yılında Amerika'da çıkan ve tüm dünyayı bir felaketin eşi-

¹⁶ Fazla bilgi için bkz. Güney, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Çevre ve İnsan*, s. 14-18.

¹⁷ Konu hakkında örnekler ve fazla bilgi için bkz. Güney, *a.g.e.*, s. s. 14 vd.

¹⁸ Zakaria, *The Age of Bloomberg*, s. 23.

¹⁹ Nak., Erinç Yeldan, Erinç Yeldan'ın Amerika'da ortaya çıkan ve günümüzde tüm dünyayı kasıp kavuran mali kriz konusunda Devrim Sevimay ile söyleşisi için bkz. *Milliyet*, 6 Ekim 2008, Siyaset Bölümü.

ğine getiren mali krizin temel sorumlusu da aç gözlü kapitalistlerdir. Gerçekten de, Forrohar'ın belirttiğine göre geçmiş yirmi yıllık dönem mali serbestleşme (financial liberalization) ve kuralılaşma (deregulation) dönemi olmuş, Morgan için 1:33, Goldman Sachs ve Merrill Lynch gibi diğer küresel mali kurumlar için 1:28 olmak üzere mali kuruluşların kaldıraç oranı²⁰ (leverage ratio) oldukça acıtacak bir noktaya (nose-bleed heights) ulaşmıştır. Mali kuruluşların aç gözlülüğünden doğan bu kriz, şu anda tüm dünyayı kasıp kavurmaktadır.

Cavallo'nun, serbest piyasa ekonomisi taraftarı olarak piyasanın kendi kendine mükemmel bir şekilde işleyeceği şeklindeki fikri de doğru değildir. Serbest piyasanın ekonomik problemleri etkin ve adil bir şekilde çözeceğine ilişkin bir garanti yoktur. Sürgit bir şekilde piyasanın yetersizliği ve sınırlılığı göz önüne alınmalıdır. Solow bu konuda şu fikri savunmaktadır; *"Ekonomistler arasında piyasa mekanizmasının avantajlarını savunanlar ile onun eksikliklerini kabul edenler arasında daima derin tartışmalar yaşanmıştır... Milton Friedman'ı bir dakika dinlediğim zaman zihnim; artan oranda getiri, oligopolcu iç bağımlılık, tüketici bilgisizliği, çevre kirliliği, nesiller arası eşitlik vb. kavramlarla dolar. John Kenneth Galbraith'i bir an için dinlemezsem bu konular için bir tedavi de yoktur, Galbraith'i dinlediğim zaman; rekabet disiplini, herhangi bir mal için büyük miktarda ikame edilebilirlik olanağı, bilginin olduğu yerlerde karar alma süreci vb. kavramlarla zihnimi doldurarak teselli buluyorum..."*²¹ Rozen ise serbest piyasanın yetersizliği konusunda şu görüşleri ileri sürmektedir: *"... fırsat eşitliği her zaman mevcut olmayıp kaynakların dağılımı -yapılan işlerde ve farklı endüstrilerin nispi önemindeki değişimler- süreci zor ve zaman alıcı bir karaktere sahiptir. İnsanları nasıl istim ile işleyen bir silindirin önünde tutmak sağduyulu bir hareket tarzı olmadığından tepkiye neden olursa, aynı şekilde, katı, kişisel nitelikleri dikkate almayan piyasa güçlerine karşı direnme gösterirler. Piyasanın mantığında insan haysiyetine bir saygı*

²⁰ En fazla tanınan mali kuruluşların kaldıraç oranı; mali kuruluşun borcunun onun sahip olduğu menkul kıymete oranıdır. Bu oranın, örneğin 1: 30 olması demek, mali kuruluşun, gerçekte 1 birim değerinde borcu (parası) olmasına rağmen 30 birimlik menkul kıymet (tahvil, hisse senedi, bono vb.) işlemi yapması anlamını taşır. Parasal olarak daha açık bir deyişle, mali kuruluşun gerçekte 1\$ değerinde parası olmasına rağmen 30\$'lık menkul kıymet işlemi yapması demektir. (Bkz. <http://www.investopedia.com/terms/L/leverageratio.asp>, Erişim Tarihi, 17.10.2008). Fıçır (gelecek), türev ve diğer piyasalar yoluyla 1\$'lık parayla 30\$'lık işlem yapılmasının ne kadar bir aç gözlülük (greedy) oluşturduğu ortadadır.

²¹ Nak., Rozen, The market is no miracle worker, s. 48.

da söz konusu değildir. Başka bir deyişle serbest piyasa; önüne çıkan ezen ve hedeflerine büyük bir sosyal maliyet karşılığında ulaşan bir süreçtir..."²²

Tanınmış bir spekülâtör olan George Soros bile serbest piyasa düzeninin sınırlılığını itiraf etmektedir. Soros bu konuda şunları söylemektedir: *"Piyasalar denge noktasına gelme konusunda eğilimli değildir. Piyasalar, sadece esası (fundamental) yansıtmakla kalmazlar, bunun yanında, onu (esası) şekillendirirler. Bu yüzden, yalnızca para arzının kontrol altına alınması yeterli değildir. Piyasaların balon gibi şişmeye eğilimi bulunduğundan kural koyucular onların (piyasaların) oldukça fazla büyümesini önlemeleri gerekir."*²³

Cavallo, uygulanan neo-liberal politikaların sosyal maliyetini göz önüne almamıştır. Söz konusu sosyal maliyetlerden en önemlisi, gelir dağılımının bozulmasıdır. Arjantin'de gini katsayısı 1980 yılında 0.38 iken, 2002 yılında 0.53'e yaklaşmıştır. Gini katsayısının sıfır olması herkesin aynı geliri elde etmesini ifade eden mutlak eşitlik halini gösterirken; bir olması, mutlak eşitsizlik, bir başka deyişle bütün gelirin tek bir kişi tarafından elde edildiğini gösterir. Gini katsayısının 0'dan 1'e doğru yükselmesinin gelir dağılımındaki adaletsizliği artırdığı açıktır.²⁴

Arjantin'de sadece gelir dağılımı kötüleşmekle kalmamış, yoksulluk oranı da, özellikle ekonominin büyüdüğü iddia edilen 1990'lı yıllardan sonra hızla yükselmiştir. Yetişkin kişi başına aylık 140 \$ gelir yoksulluk sınırı, 70 \$ gelir ise açlık sınırı olarak kabul edilerek Dünya Bankası tarafından yapılan tahminlerde 1994 yılında 9.2 milyon kişinin (nüfusun %27.4'ü) 1998 yılında ise 13.4 milyon kişinin (nüfusun %36'sı) yoksulluk sınırı altında yaşadığı kestirilmiştir. Yine bu dönem zarfında açlık sınırının altında yaşayan insan sayısının ise 1.6 milyondan 3.2 milyona (nüfusun %8'i) çıktığı tahmin edilmiştir.²⁵ Schuler ise 1998 yılında yoksulluk sınırı altında yaşayan kimselerin nüfusa oranının %25.9 olduğunu, bu oranının 2001 yılında %38.3'e çıktığını, 2002 yılında ise tarihinin en büyük zirvesini yaparak %57.5'e ulaştığını ifade etmektedir.²⁶ Yine serbest piyasa politikaları sonucu orta-direk bile

²² Rozen, a. g. m., s. 48.

²³ Bkz. *Newsweek*, 13 October 2008, s. 26.

²⁴ The World Bank Group B-SPAN, s. 1.

²⁵ Valente, *Low Inflation Has No Effect on Poverty*, s. 1.

²⁶ Schuler, *Argentina's Economic Crisis: Causes and Cures*, s. 1.

yoksulluğun pençesi altına girmiş ve bir kısım insanların yaşam kalitesi hızla kötüleşmiştir. Örneğin, *The Economist*'de çıkan bir yazıya göre Arjantin'de birçok meslek sahibi insan ek iş olarak kısa zamanlı (part-time) işlerle de uğraşmaktadır; bir öğretim üyesi veya mimarı Buenos Aires sokaklarında gazete dağıtırken görebilirsiniz. Kent ve kasabalarda milyonlarca insan barakalarda yaşamaktadır. Ayrıca, Arjantin'in, dul kadınlara, yaşlı kimselere ve fakir ailelere yönelik ulusal bir yardım planı da bulunmamaktadır...²⁷ Ekonominin en ağır bir şekilde krize girdiği 2001 yılının en ağır sonuçlarının görüldüğü 2002 yılında ücretler reel olarak %23.7 oranında azalmıştır ki²⁸ kanımca bu azalış, Arjantin'de orta direği çökertmiştir.

Arjantin'in özellikle 1990'lı yıllardan sonra karşı kaldığı bir başka sorun, işsizlik sorunudur. 1991 yılında çok yüksek bir değerde peso-nun dolara bire bir oranında sabitlenmesi sonucu Arjantin uluslararası rekabet gücünü yitirmiş, firmalar, düşük maliyetle dış pazara girebilmek için işgücü maliyetini düşünme yoluna gitmiş, bu çerçevede işçi çıkartmışlar veya yeni işçi almamışlardır. Arjantin'de neo-liberal politikaların yoğun bir şekilde uygulandığı özellikle 1990 yılından bu yana sadece 1991 ve 1992 yılları hariç her yılki açık işsizlik oranı 1990 yılından daha yüksek olarak görülmüş, 2002 yılında ise 1990 yılındaki açık işsizlik oranı, neredeyse üçe katlanmıştır. Açık işsizlik oranı yüzde olarak 1990 yılında 8.6, 1991 yılında 6.3, 1992 yılında 6.7, 1993 yılında 10.6, 1994 yılında 11.1, 1995 yılında 20.2, 1996 yılında 18.0, 1997 yılında 17.1, 1998 yılında 14.2, 1999 yılında 15.7,²⁹ 2001 yılında 18.3, krizin derin bir şekilde hissedildiği 2002 yılında ise 23.6'ya yükselmiştir.³⁰

Uygulanan neo-klasik politikalar sonucu Cavallo'nun iddia ettiği gibi Arjantin'de yolsuzluk ortadan kaldırılamamış, tam tersine Arjantin ekonominin 2001 yılında batmasının temel nedenini yolsuzluk teşkil etmiştir.³¹ Arjantin'de yolsuzluğun artmasının temel nedenini ise kamu mallarının özelleştirilmesi uygulamaları teşkil etmiştir. Yapılan özelleştirme uygulamalarında kamu malının ne pahasına olursa olsun elden çıkartılması anlayışı ile hareket edilmiş, yaygın bir şekilde kayır-

²⁷ The other side of the halo: Argentina, *The Economist*, 1994, s. 39.

²⁸ Bkz. Schuler, a. g. m., s. 1.

²⁹ Galiani ve Hopenhayn, *Duration and Risk of Unemployment in Argentina 2001*, s. 9.

³⁰ Schuler, a. g. m., s.1.

³¹ Aksi fikirde, bkz. Schuler, a. g. m., s. 17.

macılık, himayecilik ve kıyakçılık olaylarına rastlanılmıştır. Örneğin, Arjantin ulusal havayolu şirketi (Aerolines) özelleştirilmeden önce içi boşaltılmış, telefon şirketleri oldukça komik fiyatlara satılmış, elektrik şirketlerinin lisansları tekel olarak bir kısım firmalara devredilmiş, bu firmalar ise yüksek fiyatlarla tüketicileri sömürmüşler, demiryolları özelleştirilmesine rağmen bir takım bilet sübvansiyonları ve fiyat garantileri verilmiş ve deflasyonist bir ortamda, kamu mallarını satın alan şirketlerin mal veya hizmetlerin tarifelerini %40 ile %100 arasında artırmalarına izin verilmiştir.³²

1989 yılından itibaren serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte Arjantin’de daha yoğun olarak yolsuzluk olaylarıyla karşılaşıldığı Uluslararası Saydamlık (TI) Teşkilatının yayımladığı endekslere bakılarak da anlaşılabılır. TI, ilk Yolsuzluk Algılama Endeksini 1995 yılında yayımlamış ve en az yolsuzluğa bulaşmış ülkeden en fazla yolsuzluğa bulaşmış ülke olarak yaptığı sıralamada Arjantin’i yolsuzluğun en fazla olarak yapıldığı ülkelerin içinde bulunduğu grupta, kısacası, listenin ikinci yarısında göstermiştir. 2002 yılında yayımladığı Endekste ise söz konusu ülkeyi 102 ülke arasında 70. sıraya yerleştirmiştir.³³

Arjantin halkı da, Arjantin’de yoğun bir şekilde yolsuzluk yapıldığına inanmaktadır. Arjantin’de yaşanan yolsuzluk olaylarına öfkeli bir tepki duyan halk günümüzde her pazar günü kadın, erkek, çocuk olarak Buenos Aires’teki Centenario Parkı’nda toplanmakta, bankaları, yolsuz siyasetçi ve yargıçları ısıklamakta ve onlar hakkında aleyhte sloganlar atmakta ve tencere ile tavaları birbirine vurmaktadır.³⁴

Uygulanan neo-liberal politikalar sonucu 1990’lı yıllardan itibaren Arjantin’de sürekli olarak toplumsal huzursuzluk ve gerginliklere rastlanılmıştır. Örneğin 1994 yılında Arjantin Başkanlık Sarayı Casa Rosada’nın önünde, emekli maaşlarını yetersiz olarak gören³⁵ emek-

³² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Katz, *Argentina’s Economic Crisis: Interpretations and Proposals*, s. 2 vd.

³³ Schuler, a. g. m., s. 17.

³⁴ Hopkins, *Running Out of Patience*, s. 1.

³⁵ Makalesini değerlendirdiğimiz ve makalesini yazdığı dönemde Maliye Bakanı olan Cavollo’nun kendisinin bir röportajda aylık olarak ancak 10.000\$’a geçinebileceğini ifade etmesi de emeklilerin ve çalışanların maaşı dikkate alınınca tam bir rezalet oluşturduğunu ifade etmek gerekir.

lilerin de dahil olduğu büyük kalabalıklarca gösteriler yapılmıştır ki³⁶ bu gösteriler günümüzde de sürgit bir şekilde devam etmektedir.

30 Kasım 2001 tarihinde bankalardan yüklü miktarda mevduat çekilmesi üzerine Hükümet 1 Aralık 2001 tarihinde banka hesaplarını dondurmuş, kişi ve firmalar ödemelerini yapamamaları üzerine ekonomi durgunluktan depresyone girmiş, krediler ise buhar olmuştur. Bunun üzerine kızgın kalabalıklar sokağa çıkarak tencere tava gösterisi (cacerolazos) olarak adlandırılan yüzlerce gösteri yapmışlardır. Bu gösterilere tencere tava gösterisi denilmesinin nedeni, tencere ile tavalanın gürültü çıkarması amacıyla birbirlerine vurulmasıdır. 5 Aralık 2001 tarihinde ise IMF, Eylül 2001 tarihinde vermeyi kabul ettiği ancak Arjantin'in kredi anlaşmasının gereklerini yerine getirmediği için 1.3 milyar \$'lık kredi taksitini vermeyi durdurduğunu ilan etmiştir. IMF dışında hiç bir dış kaynaktan kredi bulma olanağı kalmayan Arjantin'de 13 Aralık 2001 tarihinde genel greve gidilmiş, 19-20 Aralık 2001 tarihinde yapılan yağma ve protestolarda 24 kişi ölmüş, 150 kişi yaralanmıştır. Bunun üzerine Başkan Menem döneminde Ekonomi Bakanlığı, Başkan De la Rúa döneminde ise küçük bir partinin genel başkanı olarak yine Ekonomi bakanlığı yapan Cavallo 19 Aralık 2001 tarihinde istifa etmiş, bu istifayı 20 Aralık 2001 tarihinde Başkan De la Rúa'nın istifası takip etmiştir.³⁷

Arjantin'de uygulanan neo-klasik politikalar, Arjantin çiftçisini de perişan etmiştir. Efsanelere göre, Arjantinde eski dönemde hayvancılık o kadar güçlüydü ki aç yolcular derisini sahibine bırakmak şartıyla bir sığırı öldürmekte serbestti. Hayvancılığın bu kadar müthiş gizilgücü yanında ayrıca, Arjantin dünyanın en verimli topraklarına da sahiptir. *The Economist* dergisinin belirttiğine göre, Arjantin'de serbest piyasa düzeninin yürürlüğe konulduğu 1980'li yılların sonundan itibaren Arjantin çiftçisinin yarıdan fazlası borçlarını ödeyemediğinden tarımla uğraşmayı bırakmıştır... Başkan Menem'in serbest piyasa madalyonunun iki yüzüne de bakmak gerekir. Düşük enflasyona sahip olmak iyi fakat Arjantin'in öbür ihracatçıları gibi çiftçiler de pesonun dolara bire bir bağlanmasından dolayı oluşan fiyat dezavantajları nedeniyle büyük zarar görmektedirler. Subvanse edilmiş Kuzey Amerikan buğdayı Brezilya piyasasını ele geçirmiş bulunmaktadır. Arjantin tarımda

³⁶ Smith, *Will Argentina stay the course?* s. 174.

³⁷ Schuler, a. g. m., s. 12.

uygulanan tarifeleri düşürdüğünden dolayı gıda sektörü ile uğraşan yabancı firmalar adeta ülkeyi istila etmiştir. Tarımda uygulanan vergilerin artmasının acısı yavaş yavaş hissedilmeye başlanmıştır.³⁸

Tarım kesiminin problemleri de çığ gibi büyümüştür. *The Economist*'in işaret ettiği üzere; reel değerler bakımından 1993'te tarım üretimi % 1 azalmıştır. Konvertibilite rejiminin uygulanmasından sonra dünyanın en verimli tarım arazilerinin bulunduğu Pampas Bölgesi'nin arazi fiyatlarında % 30 düşme olmuştur. Zirai borçlar 5 milyar dolara, başka bir deyimle endüstrinin toplam üretiminin % 40'ına ulaşmıştır. Ağustos 1994'in buğday fiyatlarını 1980 yılının ortalama buğday fiyatları ile karşılaştırsak % 60 oranında bir düşüş görülür; et için bu oran % 55'dir.³⁹ Yine *The Economist*'in aktardığına göre tarım endüstrilerinde görülen bu düşüş en fakir Arjantinlilerin durumlarının daha da kötüleşmesine neden olmuştur.⁴⁰

Arjantin hükümeti; 7 Ocak 2002 tarihinde, ulusal para birimi olan peso'yu dolar karşısında devalüe etmiş, resmi olarak 1.4 pesonun 1 \$'a eşit olduğunu kabul etmiştir. Daha sonra devalüasyona devam edilmiş, 2002 yılının ortalarında 4 pesonun 1 \$'a eşit olduğu kabul edilmiş sonra ise dalgalı kur rejimine geçmiştir. İlk bakışta pesonun dolar karşısında devalüe edilmesinden veya dalgalı kur rejimine geçilmesinden Arjantin çiftçisinin büyük yararlar sağladığı düşünülebilir. Örneğin devalüe edilmeden önce bir ton buğday 100 peso ediyorsa, devalüasyondan sonra 140 pesoya çıkacaktır. Bir diğer deyişle, uluslararası piyasalarda tarım ürünleri Amerikan doları üzerinden alınıp satıldığından, Arjantin çiftçilerinin en azından peso olarak tarım ürünlerinin daha değerli hale geldiği, bu durumun ise tarımsal üretimi artıracakı düşünülebilir. Ancak, çok değişik faktörler yüzünden Arjantin'in tarımsal üretimi artmayacaktır. İlk olarak, Arjantin ekonomisinin çökmesi nasıl diğer yurttaşları etkiliyorsa, Arjantin çiftçisini de etkilemektedir. Diğer yurttaşların olduğu gibi çiftçilerinin de tasarruf yapma kabiliyetleri azalmış, yine çiftçiler enflasyon ve fiyat belirsizliğiyle karşı karşıya kalmışlardır. Diğer yandan çiftçiler, ürünleri karşılığında daha fazla peso elde etseler de, Devlet sübvansiyonu kalktığı için tohum, gübre, akaryakıt ve diğer girdilere daha fazla para ödemektedirler.

³⁸ Unhappy: Argentina Farms, *The Economist*, 1994, s. 36.

³⁹ How much is that gaucho in the window, *The Economist*, 1994, s. 11.

⁴⁰ Raining cats and dogs, *The Economist*, 1994, s. 12.

İkinci olarak, çiftçilerin kredi almaları da oldukça zorlaşmıştır. Çiftçilere verilen kredilerin faiz oranı %25 ile %50 arasında değişmekte bu durum ise çiftçilerin kredi almasını olanaksız kılmaya bile oldukça zorlaştırmaktadır. Böylelikle yalnızca tarımsal girdi fiyatları artmakla kalmamış, girdiler için gerekli olan parayı bulmak da zorlaşmıştır. Son olarak, Arjantin’de ekilebilir arazilerin büyük çoğunluğu zaten ekilmekte ilave üretim için gerekli olan pek fazla nadasa bırakılan veya marjinal araziler bulunmamaktadır.⁴¹

Cavollo; neo-liberal politikaların Arjantin ekonomisini parlak bir geleceğe götüreceğini savlamaktadır. Halbuki neo-liberal politikardan özellikle aşırı değerlendirilmiş sabit döviz kuru ve yüksek dış borç sonucu Arjantin ekonomisi 2001 yılında çökmüştür. Arjantin’de, 1990’lı yılların başından itibaren pesonun dolar ile çok yüksek bir seviye olan bire bir oranında eşitlenmesi, Arjantin’in uluslararası rekabet gücünü önemli ölçüde düşürmüş, dışsatımı çok az artırırken, dışalımını körüklemiştir. Söz konusu dış ticaret dengesizliği Arjantin’in dış borçlarının faizini ödemeye yeter dövizin bile kazanılamamasına neden olmuştur. Arjantin dış borçlarının faizini ödeyebilmek için borç bulmuş, bu durum dış borçların daha da artmasına yol açmıştır. Sonunda yerel yönetimlerin borçlarıyla birlikte Arjantin’in borçları yıllık Gayri Safi Milli Hasılasının %50’sine ulaşmış, 2002 yılında ödenmesi gereken dış borç miktarı 30 milyar \$’ı bulmuştur. Borcunu çevirebilmek ve faizini ödeyebilmek için yeni borç bulamayan Arjantin, borcunu vadesinde ödeyemeyeceğini (default) ilan etmiş ve pesoyu devalüe etmiştir.⁴² Arjantin’in borçlarını ödeyememesinin ülkeyi nasıl bir tehlikeli yola götürdüğü aşağıda incelenecektir. Bundan önce, Arjantin’in 2002 yılında yaptığı devalüasyonun etkileri üzerinde kısaca durmak gerekir.

2002 yılında pesonun dolar karşısında %40 oranında devalüe edilmesi, Arjantin’de yaygın bir şekilde şirket iflaslarına yol açmıştır. Şirketler genel olarak dolar ile borçlandığından örneğin 1 milyon dolar borç alan bir şirket, devalüasyondan sonra 1 milyon dolarlık borcunu ödeyebilmek için 1.4 milyon peso bulmak zorunda kalmıştır. Devalüasyon sadece şirketleri batırmakla kalmamış, önemli ölçüde döviz yükümlülüğü olan bir çok bankanın batmasına da neden olmuştur.⁴³

⁴¹ *Market commentary and forecasts*, CWB, s. 2.

⁴² Feldstein, *Lessons from Argentina*, s. 1.

⁴³ Krş. Feldstein, a. g. m., s. 1.

Arjantin'in 1991 yılında pesoyu dolarla çok yüksek seviyede bire bir olarak eşleştirmesi, iş gücü maliyetlerini düşürememiş, tam tersine bu durum işgücü maliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Bu olgu, Arjantin'in zaten zayıf olan uluslararası rekabet gücünü daha da düşürerek, dışsatımı –özellikle 1999 yılında– düşürürken; tam aksine, dışalımını daha da yoğun bir şekilde körüklemiştir. Yine doların 1995 yılından sonra Japon Yeni'ne karşı, Güneydoğu Asya'nın 1997 ve 1998 yılında uğradığı ekonomik krizden sonra bu ülkelerin paralarına karşı ve 1999 ve 2000 yıllarında Avrupa ülkelerinin paralarına karşı göreceli olarak değer kazanması pesonun daha da değer kazanmasına yol açmış, bu durum Arjantin'in rekabet gücünü daha da kötüleştirmiştir. Brezilyanın 1999 yılında para birimi olan real'ı keskin bir şekilde devalüe etmesi, Arjantin'in uluslararası rekabet gücünü tam anlamıyla çökertmiştir. Dolara bire bir oranında çıpalanan pesoyu gerçek anlamda dolarla eşitleyebilmek için Arjantin hükümeti sıkı bir makro ekonomik politika uygulamış, bu durum ise ekonomiyi durgunluğa itmiştir. Halbuki böyle bir ortamda yapılması gereken husus, ya işgücü maliyetlerinin düşürülerek veya paranın devalüe edilerek ülkenin rekabet gücünün artırılması olmak gerekirdi. Sendikaların işçi ücretlerinin düşürülmesine direnmesi ve dövizin çıpaya tabi olması her iki yola gidilmesine de engel olmuştur.⁴⁴

Bu durumun kaçınılmaz sonucu, artan oranda cari işlemler açığı ve dış borcun yığılmasıdır. Dış borcun büyümesi, özel tasarrufların düşük oranlı olması ve merkezi idare ile yerel yönetimlerin bütçelerinin esaslı ölçüde açık vermesi olgularında da yansıma alanı bulmuştur. Bütçelerin önemli ölçüde açık vermesinin temel nedeni, yaygın bir şekilde vergi kaçırmak ve özellikle yerel yönetimlerde olmak üzere kamu harcamalarının kontrol edilmesindeki zorluktur. Arjantin Anayasasına göre merkezi idarenin vergilerinin bir kısmı yerel yönetimlerle bölüşülmek zorundadır. Yerel yönetimler merkezi idarenin gelirlerinden bir kısım pay almalarına rağmen büyük bütçe açığı ile yüz yüze kalmışlar, açıklarını, yurt dışından borç alarak kapatma yoluna gitmişlerdir. Dış borç büyüdükçe, Arjantin'e kredi verenler daha fazla faiz oranı talep etmişler, bu durum ise ülkenin yıllık dengesini daha da bozmuş ve dış borcun hızla artmasına yol açmıştır. Bu durumun doğal sonucu dış borcun çevrilememesidir. Arjantin'in Aralık 2001 tarihinde

⁴⁴ Feldstein, a. g. m., s. 1.

merkezi idare ve yerel yönetimlerin toplam 155 milyar \$'lık ödeyemeyeceğini ilan etmesi, bu zamana kadar tarihte hiç rastlanmamış olan en büyük miktarda borç ödenememesi olayıdır.⁴⁵

Böyle bir ortamda kurnaz Arjantinliler ve yabancı yatırımcılar; ekonominin ağır bir durgunluğa girmesini önlemek ve cari işlemler açığının azaltılabilmesi için pesonun mutlaka devalüe edileceğini düşünmüşlerdir. Konvertibilite kanununa göre pesoyu dolara çevirmek ve doların yurtdışına çıkarılması serbest bırakılmıştı. Bu olanaktan yararlanan bazı kimseler Arjantin Merkez Bankası'ndan dolar çekerek yurtdışına çıkarmışlar, böylelikle pesonun devalüe edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Gerçi devalüasyonu önleyebilmek için IMF 2001 yılında yeni bir kredi vermiş, Merkez Bankası da işlerin iyi gittiği yönünde halka güven aşılamaya çalışmışsa da bu durum bir kaç ay sürmüş, Arjantin para birimi olan pesoyu Ocak 2002 tarihinde keskin bir şekilde⁴⁶ devalüe etmiştir.⁴⁷

Yukarıda da belirtildiği üzere Arjantin'in borç sorunu ülkeyi bir default durumuna götürmüştür. Üç yıl süren bir default'un arkasından, Arjantin borcun yeniden yapılandırılmasını tamamlamış ve sonuçlar 3 Mart 2005 tarihinde açıklanmıştır. Borcun yeniden yapılandırılmasına (swap) katılım düzeyi alacaklıların %76.07 düzeyine ulaşmıştır. Default zamanında 81.8 milyar dolar tutarında olan borcun default tarihinden sonra işleyen faizleri yeniden yapılandırma kapsamı dışında tutulmuş ve swap kapsamında borcun 62.2 milyar dolarlık kısmı 36.2 milyar dolar olarak yeniden yapılandırılmıştır.⁴⁸

Arjantin'de yapılan swapa yerli ve yabancıların katılım düzeyi farklı olmuştur. Yerli alacaklıların (kreditörlerin) %98'inin swapa katıldığı tahmin edilmektedir. Yurtdışındaki alacaklılardan ise ABD ve İsviçre'de katılımın çok yüksek olmuş, özellikle Wall Street'deki banka ve fonlarda %80'inin üzerine çıkmıştır. En kötü sonuçlar ise Avrupa'da özellikle Almanya ve İtalya'da alınmıştır. Japonya'da ise Bank of Tokyo-Mitsubishi ve Shinsei Bank; yaptıkları resmi duyuru-

⁴⁵ Feldstein, a. g. m., s. 3.

⁴⁶ 4 Peso:1\$.

⁴⁷ Feldstein, a. g. m., s. 3.

⁴⁸ Serasker, *Kırık bir swap hikayesi*, s. 18.

ruklarla swap teklifinin tek taraflı ve yetersiz olduğunu savlayarak reddetmişlerdir.⁴⁹

Arjantin’de yapılan bu swap operasyonunda tahvillerin orijinal değerleri üzerinden yapılan *tıraşlama*, sonul olarak, kabaca % 65 düzeyinde gerçekleşmiştir. Söz konusu operasyonla Arjantin, tüm zamanların en büyük borç indirim operasyonunu yapan ülke olarak tarihe geçmiştir.⁵⁰ Arjantin her ne kadar yüksek düzeyde borç tıraşlaması yapsa da borç veren alacaklıların doymak bilmeyen yüksek faiz oranı üzerinden para elde etmelerinden çok acı çekmiştir. Bu yüzden, Frenkel adlı Arjantin’li bir yazar; spekülâtif sermayenin Arjantin ekonomisine tekrar girmesini istemediklerini, bir kez finansal kapana girdiyseniz, uluslararası politikanızın da kapana girmiş sayılacağını ifade etmiştir.⁵¹

Kanımızca, eğer uluslararası konjonktür müsait olmasaydı Arjantin’in yapmış olduğu swap işleminden⁵² oldukça tehlikeli uluslararası sonuçlar doğacaktı.⁵³ Bir diğer deyişle, Arjantin söz konusu operasyonu sonucu tehlikeli uluslararası sonuçların doğmamasının temel nedenini, kanımızca, Amerika’nın yeni politikasının swap için uygun ortam oluşturması teşkil eder. Çünkü Amerika, Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) asli fonksiyonuna dönmesi ve ülkelerle acil ödemeler dengesi dışında program ilişkisine girmemesini, bu bağlamda, iflas durumunda ki ülkelere taze mali fonlar yerine iflas edebileceği bir uluslararası yasal düzenleme sağlanmasını istemektedir. İngiltere, İtalya ve Japonya’nın tüm girişimlerine rağmen IMF’nin Arjantin’in swap sürecinde devreye girmemesi de ABD’nin bu yeni politikası yüzündendir.⁵⁴

Son olarak; uygulanan serbest piyasa ekonomisinin Arjantin’i 2001

⁴⁹ Serasker, a. g. m., s. 18.

⁵⁰ Serasker, a. g. m., s. 18.

⁵¹ Ali Molla Serasker’in Frenkel ile yaptığı bu söyleşinin Türkçe metni için bkz. *İktisat İşletme ve Finans*, Yıl:20, Sayı: 229, Nisan 2005, s. 5-9.

⁵² Bir tür moratoryum.

⁵³ Alacaklı devletler; Osmanlı İmparatorluğu’nun borcunu ödeyememesi üzerine ülkenin bir kısmını işgal ettikleri gibi, Kosta Rika’nın borcunu ödeyememesi üzerine 1902 yılında söz konusu ülkenin bir boğazını da işgal ettiğini anımsamak gerekir. Gerçi, günümüzde borcundan dolayı bir ülkenin işgal edilmesi olayına rastlanmasa da devletler hukukunda öngörülen başka yaptırımların (örneğin ekonomik yaptırımların) devreye sokulabileceğini ifade etmek gerekir.

⁵⁴ Fazla bilgi için bkz. Serasker, a. g. m., s. 20.

yılında götürdüğü ekonomik çöküşün yansımalarını daha iyi görebilmek için ülkenin bazı ekonomik göstergelerine bakılması yerinde olacaktır.

- 1998 yılına göre Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 2002 yılında %28 düşmüştür.

- Reel olarak süpermarketlerin cirosu 2001 yılında %5 düşmüş, 2002 yılında ise %26 oranında azalmıştır.

- Nisan 1991 yılından bu yana 1 \$'a eşit olan 1 peso, Ocak 2002 tarihinde %40 oranında devalüe edilmiş, 2002 yılı ortalarında tekrar aşırı bir şekilde devalüe edilerek 4 Pesonun 1 \$'a eşit olduğu kabul edilmiş, Haziran 2003 tarihinde ise 2.90 pesonun 1 \$'a eşit olduğu kabul edilmiştir

- 1990 yılından bu yana oldukça düşük olan hatta kimi yıllarda negatif olan enflasyon oranı, 2002 yılında %41 olarak gerçekleşmiştir.⁵⁵

Halbuki, Arjantin, bir asır önce, dünyanın yedinci büyük ekonomisine sahip bulunmaktaydı. Hatta II. Dünya Savaşı'nın bittiği sıralarda Arjantin yurttaşları, Amerikan yurttaşlarından daha iyi bir yaşam standardına sahip bulunmaktaydı.⁵⁶ Daha önceleri oldukça kaliteli bir yaşama sahip olan Arjantin'i, 2001 krizinin götürdüğü rakamsal göstergesine baktıktan sonra meşhur bir deyiş olan "*Arjantin; bize lütfen ağlama,*" tekerlemesini anımsamaktan başka çare kalmamaktadır.

SONUÇ: ARJANTİN DENEYİMİNDEN TÜRKİYE LEHİNE ÇIKARTILABİLECEK DERSLER

Türkiye'nin yakın ekonomik krizlerinin tarihi, bir çok bakımlardan Arjantin'in yakın ekonomik krizlerinin tarihiyle benzerlikler taşımaktadır. Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren IMF'nin doğrudan yardım ve desteğiyle neo-liberal akıma katılmış ve bu akımın gereği olarak; ithalattan alınan tarifeleri düşürmüş, kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirmeye başlamış, sosyal nitelikli harcamalarda büyük kısıntıya gitmiş, emek piyasasını liberalleştirmiş ve çok uluslu şirketlere kapılarını açmıştır. IMF destekli neo-liberal politikalar Türkiye ve Arjantin'i tarihle-

⁵⁵ Schuler, a. g. m., s. 1, 16.

⁵⁶ Ruddy, *Report from Buenos Aires: Don't Cry to Us*, s. 1.

rinde pek görülemeyecek ölçüde ağır ekonomik krizlere sürüklemiş ve krize dayanamayan Arjantin ekonomisi 2001 yılında çökmüştür. 2001 yılında Türkiye ekonomisi de çökmek üzereyken IMF'nin desteğiyle ayakta kalabilmiştir. Her iki ülke de yakın geçmişten⁵⁷ itibaren neo-liberal politikalar uygulamasına rağmen IMF'nin Türkiye'ye yardım etmesinin temel nedenini, Türkiye'nin Amerikanın jeo-politik hedefleri bakımından yaşamsal bir konumda bulunması oluşturur. Bilindiği üzere IMF'nin en büyük hisseli ortağını ABD teşkil etmekte, görünürde olmasa da gerçek anlamda IMF kararlarının temelini Amerikanın jeo-politik çıkarları oluşturmaktadır.⁵⁸

Ancak kanımca Türkiye'nin jeo-stratejik konumu gereği IMF tarafından Türkiyenin batmasına izin verilmeyeceği düşüncesiyle Türkiyenin ekonomik krize girmemesi yönünde herhangi bir önlem alınmaması doğru değildir. Bir kere sürekli olarak IMF desteğiyle ayakta kalmak; Türkiye ve Türk insanının onur ve gururnu incittiği gibi, Anayasanın başlangıç kısmında ifade edilen Türkiye'nin *"Dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olması"* esasına da aykırıdır. Bu çerçevede, Arjantin örneğinden yola çıkarak Türkiye'nin ekonomisini sağlıklı bir yapıya kavuşturabilmek için aşağıdaki önlemleri alması yerinde olacaktır. Bununla birlikte, söz konusu önlemleri incelemeye geçmeden önce önemli bir hususa vurgu yapmak yerinde olacaktır.

Türkiye; ekonomik, sosyal ve kültürel düzenini sağlıklı bir yapıya kavuşturabilmek için her şeyden önce serbest piyasa düzeninden vazgeçip, sosyal piyasa düzenine yönelmesi gerekir.⁵⁹ Liberal ekonomik programın, bir diğer deyişle, serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasıyla günümüzün çağcıl devlet anlayışı hiç bir şekilde bağdaşmaz. Günümüz çağcıl devleti, XIX. yüzyıl Batı Avrupa Ülkelerinde olduğu gibi kişilerin salt güvenliğini sağlayan jandarma bir devlet değildir. Günümüz devleti, herkese insan haysiyetine yakışır bir hayat düzeni sağlama, gelir ve servet eşitsizliklerini azaltma yönünde tedbirler alan sosyal bir devlettir. Nitekim Anayasanın 2'nci maddesinde de Türkiye Cumhuriyetinin sosyal bir devlet olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Sosyal devlet söz konusu tedbirleri alırken dogmatik veya

⁵⁷ Türkiye'de 1980'li yıllarda, Arjantin'de ise 1980'li yılların sonunda.

⁵⁸ Ülman, *Argentina, Turkey, the IMF and the US*, s. 2.

⁵⁹ Sosyal piyasa düzeni hakkında özlü bilgi için bkz. Erkan, Hüsnü, *Sosyal Piyasa Ekonomisinin Bilimsel Temelleri*, Konrad -Adenauer-Stiftung, İzmir, 1991.

sezgiye bağılı varsayımlara dayanarak veya keyfi olarak ekonomiye müdahale etmez, planlı ve programlı bir şekilde müdahale eder. Nitekim Anayasa'nın 166. maddesinde ekonomiye müdahalenin planlı bir şekilde yapılacağı bildirilmiştir. Bu çerçevede, devletin ekonomiye hiç bir müdahalesinin olmaması anlamına gelen katıksız liberal ekonomik düzenin Anayasa'nın sosyal devlet anlayışı ile bağdaştırılması kolay görülmemektedir. Çünkü piyasa kendi başına bırakıldığı takdirde; onun herkese asgari insan haysiyetine yaraşır bir yaşam sunabilmesi olanaklı olmadığı gibi, gelir ve servet eşitsizliklerinin azaltılması da mümkün olamaz. Hatta tam tersine, ekonominin görünmez eli (invisible hand) zengini daha zengin, yoksulu ise daha yoksul yapar. Sosyal devlet ilkesinin gereklerini yerine getirebilmek için devletin ekonomiye az veya çok ancak planlı bir şekilde müdahale etmesi gerekmektedir. Nitekim bazı gelişmiş batı ülkeleri kendi ekonomik düzenlerini tanımlarken *"serbest piyasa ekonomisi"* tabirinden özenle kaçınarak, *ekonomik düzenlerini devletin ekonomiye müdahalesini gösteren "sosyal piyasa ekonomisi"* olarak tanımlamaktadırlar. Bu açıdan liberal ekonomik politikalardan vazgeçilerek, sosyal devlet ilkesine yaraşır ekonomik politikaların uygulanması yerinde olacaktır.

a. Sabit Döviz Kuru Sistemine

Hiç Bir Şekilde Geri Dönülmemesi Gereği

İster Arjantin'de olduğu gibi başka bir ülkenin (Amerika'nın) para birimine bağlansın isterse Türkiye'de Şubat 2001 krizinden önce olduğu gibi enflasyona çıpalı sabit döviz kuru sistemleri olsun bu olgular son derece tehlikeli sonuçlar doğurmaktadır.

Sabit döviz kuru sistemleri yerel para biriminin aşırı değerlenmesine yol açmakta bu durum ise kur krizine yol açmakta, daha sonra ise ekonomi ve finans kesimi krize girmektedir. Bu sorunları önlemenin tek yolu dövizin değerinin piyasa tarafından belirlenmesini sağlayacak dalgalı kur sistemine geçmektir.⁶⁰

Türkiye, 1999 yılında IMF desteğiyle yeni bir İstikrar Programı uygulayarak lirayı dolar ve marktan oluşan bir sepete karşı sabitlemiş, dövizin ancak enflasyon oranı kadar artırılması öngörülmüştür.

⁶⁰ Feldstein, a. g. m., s. 4.

Türkiye'nin lirayı dolar ve mark sepetine karşı sabitlemesinin temel nedeni, enflasyonu tek haneli rakama indirme ereğidir. Bununla birlikte 1999 yılında uygulanmaya başlayan istikrar programından sonra bile enflasyon tek haneli rakamlara indirilememiş, 2000 yılı için öngörülen %25'lik enflasyon hedefi tutturulamamış, bu yılda enflasyon %36 olarak gerçekleşmiştir.⁶¹

Türkiye'nin enflasyonu indirebilmek için 1999 yılında Lirayı dolar ve mark sepetine karşı sabitlemesi, Türkiye'nin dış rekabet gücünü de oldukça zayıflatmıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin dışsatımının büyümesi de son derece yetersiz kalmıştır. Cari işlemler açığını kapatabilmek ve dövize olan talebi karşılayabilmek için dışarıdan borç bulunmuş ve dış borçlar hızla yükselmiştir. Türkiye'nin 1999 yılında borca dayalı büyümeyi öngören İstikrar Programı dış şoklara oldukça duyarlı bir konumda bulunmuş ve dış koşulların olumsuz etkisinin ülkede hissedilmesine yol açmıştır. Rusya ve Asya Krizleri, Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş, 1999 yılında meydana gelen Gölçük ve Düzce Depremleri, dış dünyadaki yüksek akaryakıt fiyatları ve 2000-2001 yılında doların uluslararası arenada yükselişi, Türkiye'nin performansını son derece kötü etkilemiştir.⁶²

Daha açık bir deyişle, sabit döviz kuru politikası; Türkiye'nin reel ekonomisini oldukça zayıflatmış ve dışsatımda rekabet gücünü bir çıkmaza sokmuştur. Türk lirasının aşırı değer kazanması; dışalım kö-rüklemiş, dışsatımı ise durgunluğa sokmuştur. Bu durum geleceğe yönelik kötü bir sinyal vermiş ve yatırımcının güveni ortadan kalkmıştır. Buna ilave olarak, sürdürülebilir bir mali reform yapılamamış ve böylece Türkiye, özellikle Şubat 2001'de, tarihinde görülmeyecek ölçüde çok ağır bir ekonomik ve mali krizle karşı karşıya kalmıştır.⁶³

Kanımca, Türkiye'nin tarihinde görülmeyecek ölçüde ağır bir krize sürüklenmesinin temel nedenlerinden birini teşkil eden sabit döviz kuru sistemine hiç bir şekilde geri dönülmemesi ve şimdi olduğu gibi dalgalı kur sisteminin sürdürülmesi gerekir. Ancak günümüzde yürütülen dalgalı kur rejimi konusunda bir husus dikkat çekmektedir.

⁶¹ Eichengreen, *Crisis Prevention and Management: Any New Lessons from Argentina and Turkey*, s. 2

⁶² Öni, *Argentina Crisis, IMF and The Limits of Neo-Liberal Globalization: A Comparative View From Turkey*, s. 12

⁶³ Öni, a. g. m., s. 12-13.

Uygulanan sistem, dalgalı kur kambiyo rejimi olmasına rağmen, kimi yetkililer, dolar kurunun düşük seviyede bulunduğunu, dışsatımı artırabilmek için doların Türk lirası karşısındaki değişim oranının artırılmasını istemektedirler. Eğer dövizin değerini artırmak veya düşürmek için dalgalı kur sistemine müdahale edilirse uygulanan sistem dalgalı kur sistemi olmaktan çıkar, kirli dalgalı kur sistemine (dirty floating exchange rate system) dönüşür. Kanımca, sabit döviz kuru sisteminden doğan her türlü olumsuzluk, kirli dalgalı kur sistemi açısından da geçerlidir. Bu nedenle dövizin değerini piyasanın belirleyeceği, serbest dalgalı kur sisteminden sapılmaması gerekir. Ancak dövizin değerini piyasanın sağlıklı bir şekilde belirleyebilmesi için devletin sağlıklı bir döviz piyasası altyapısı oluşturması gereğinin de altının çizilmesi gerekir.

b. Dış Borçlanma Konusunda Strateji Değiştirme Gereği

Arjantin ekonomisinin batışını hazırlayan temel faktörlerden birisi ülkenin ağır bir dış borç yüküyle karşılaşmasıdır. Bu çerçevede Arjantin örneğinden çıkarılacak çok önemli bir ders, kanımca, yüksek miktarda dış borç almanın oldukça riskli bir strateji olduğudur.⁶⁴ Feldstein'in isabetli bir şekilde belirttiği gibi sadece kısa vadeli dış borç değil, aynı zamanda, uzun vadeli dış borç da çok büyük tehlike doğurur. Ayrıca dış borcu kullananın kamu veya özel sektör olması da önemli değildir.⁶⁵

Türkiye'de neo-liberalizmin temelini oluşturan 24 Ocak 1980 kararları ile dışalım ikameci sanayileşme modeli yerine dışsatıma yönelik gelişme modeli, bir başka deyişle, dışa açılımcı gelişme modeli benimsenmiştir. Dışa açılımcı büyüme modeli; dış borç yükünün artışı da beraberinde getirmiştir. 1979 yılında 13.4 milyar \$ olan dış borç stoku, 1989 yılında 38 milyar \$'a çıkmış, 1999 yılında 111 milyar \$'a ulaşmış,⁶⁶ 2002 yılında 131.4 milyar \$ olan dış borç stoku ise 2003 yılının ilk çeyreğinde 133.2 milyar dolar olmuştur. 2003 yılı ilk çeyre-

⁶⁴ Sadece yüksek miktarda dış borç değil kanımca, söz konusu miktarda iç borç da oldukça tehlikelidir. Esasen günümüzde mali piyasalarda görülen liberalleşme ve küreselleşme olguları nedeniyle, iç ve dış borç arasında yapılan geleneksel ayırım da gittikçe ortadan kalkmaktadır.

⁶⁵ Feldstein, a. g. m., s. 4-5.

⁶⁶ Fazla bilgi için bkz. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara 2001, s. 53.

ği itibariyle toplam dış borç stokunun 116.5 milyar \$'lık kısmını orta-uzun vadeli borçlar, 16.7 milyar \$'lık kısmını ise kısa vadeli borçlar oluşturmuştur.⁶⁷ 2008 yılının 2. çeyreğinde ise Türkiye'nin toplam dış borç stoku 284.403\$'a ulaşmıştır.⁶⁸ Görüldüğü üzere Türkiye, ağır bir dış borç yüküyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Kanımızca, Türkiye'nin 2001 yılında maruz kaldığı ekonomik ve finansal krizin temel nedenlerinden birisini Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ağır bir dış borç stoku oluşturur. Dış borcun çok ağır olmasından dolayı faizler düşürülememiş, ortalama vadesi uzatılamamış ve kamu maliyesi alanında bütçeyi hazırlayanlara bir manevra kabiliyeti kazandırılmamıştır. Bu durum ise ülkeyi çok ağır bir ekonomik ve mali krizle karşı karşıya bırakmıştır.⁶⁹ Ayrıca, Türkiye'nin günümüzdeki dış borç stokunun 2001 kriz yılından daha fazla olması, ülkenin söz konusu krizden yeterli ölçüde ders almadığının da somut bir göstergesidir.

Türkiye'nin dış borç yükünün bu kadar yüksek olması, yukarıda anlatıldığı üzere Arjantin'de yaşanan "default" ve "swap"ın Türkiye'de de yapılması gerektiği baskısını doğuracaktır. Gerçekten de, Serasker'in belirttiği gibi ekonomik olarak gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir borç oranı konusunun önümüzdeki dönemde daha da fazla tartışılacaktır. Çünkü, Arjantin'de yaşanan default ve swap yalnızca Arjantin'i değil, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ekonomik olarak gelişmekte olan ülkeler grubunun tamamını ilgilendirmektedir. Bir kere, default'un kuramsal değil gerçek bir olgu olduğunu, ekonomik olarak gelişmekte olan ülkelerin oldukça fazla riskli olduğunu herkese anımsatmıştır. Swap sonucunda Arjantin'in başarı hanesine yazılan her indirim puanını ya da tıraşı "atılan kazığın ölçüsü" olarak değerlendirmek de olanaklıdır. Bu kazık ise, yalnızca Arjantin'i değil, aralarında paralellik kurulacak ve benzer şekilde algılanıp değerlendirilecek büyük bir ülke grubu⁷⁰ açısından daha yüksek faiz ve daha kısa erim (vade) ile borçlanma anlamına gelebilir. Dolayısıyla henüz kazığın tam

⁶⁷ Hazine Müsteşarı İbrahim Halil Çanakçı'nın *İşveren Dergisi* Cilt: 41, Sayı 12, Eylül 2003, s. 5'te yaptığı söyleşi.

⁶⁸ Bkz. *Kamu Borç Yönetimi Raporu*, Hazine Müsteşarlığı, Eylül 2008, s. 17.

⁶⁹ Krş. İnan, *Kamu Borç Stokunun Sürdürülebilirliği ve Türkiye*, s. 15.

⁷⁰ Türkiye dahil.

olarak kimlere atıldığı da belirli değildir.⁷¹

Kanımızca, Arjantin’de yaşanan *default* ve *swap* başarılı gibi gözükse de⁷² Türkiye’nin hiç bir şekilde bu yola tevessül etmemesi gerekir. Bir kere, alınan bir borcun ödenmesi ahlaki ve etik bir olgudur. Diğer yandan, Türkiye’nin bu yola tevessül etmesi durumunda bundan oldukça tehlikeli uluslararası sonuçların doğabileceğini unutmamak gerekir. Arjantin açısından tehlikeli sonuçlar doğmamasının Serasker’in de belirttiği gibi iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yukarıda anlatıldığı gibi Arjantin’in *default* ve *swap* işleminin şanslı bir döneme rastlaması ve başarısını bir yerde Amerika’nın yeni politikasına borçlu olmasıdır. İkinci olarak, Amerika’nın bu yeni politikası olmasa bile Arjantin, *default* ve *swap* işlemini gerçekleştirebilirdi. Çünkü diplomatik olarak günümüzde “Amerika Amerikalılarıdır” şeklindeki Monroe doktrini geçerli olup Amerika’nın her durumda iflas eden bir arka bahçesine duyarsız kalması ve elini uzatmaması düşünülemez.⁷³

Bu açılardan son derece tehlikeli olan yüksek dış borç stokuyla yüz yüze kalmak ve *default* ve *swap* yapılması yerine, reel ekonominin iç ve dış rekabet gücünü güçlendirici, ulusal tasarrufları artırıcı, ulusal kaynakları harekete geçirici yaklaşımlara ağırlık verilmeli, bu yaklaşımlara rağmen yine de sermayeye gereksinim duyulduğu hallerde ise doğrudan dış borç alma yerine portföy senetleri ihracı ve dış yatırımı ülkeye çekmek için yatırım ortamını iyileştirmek gibi çeşitli stratejileri geliştirmek gerekir. Ancak böylelikle borçlanmadan doğan sorunların giderilmesi olanağına kavuşulur.⁷⁴

c. Vergi Oranlarının Azaltılması ve Verginin Tabana Yayılması Gerekliliği

Arjantin ekonomisinin çöküşünü hazırlayan nedenlerinden birisi de yanlış vergi politikasıdır. Fernande De la Rúa, Aralık 1999 tarihinde “Merkez Sol Koalisyon Hükümeti”nin başı olarak Arjantin Devlet Başkanı seçilmiştir. Başkan De la Rúa, Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın 1999

⁷¹ Serasker, a. g. m., s. 20.

⁷² Gözükse diyoruz çünkü bize göre borcun kısmen reddi anlamına gelen bu davranış hiç de ahlaki değildir.

⁷³ Serasker, a. g. m., s. 20.

⁷⁴ Krş. Feldstein, a. g. m., s. 5

yılında %2.5'ine ulaşan federal bütçe açığı konusunda büyük endişe duymuştur. Başkan, bütçe açığının azaltılmasının kamu finansmanında güven oluşturacağı, faiz oranlarını azaltacağı, ekonomiyi harekete geçireceğini düşünmüştür. Bütçe açığını azaltabilmek için iki yol bulunmaktaydı; ya kamu harcamaları kesilecek ya da vergi oranları artırılacak idi.⁷⁵

Kamu harcamalarının azaltılmasının kendisini siyasi olarak zor durumda bırakacağını düşünen Başkan, diğer yolu seçmiş, bir başka deyişle vergi oranlarının artırılması yoluna gitmiştir. Fernande De la Rúa, Ocak 2000, Nisan 2001 ve Ağustos 2001 tarihinde geçerli olmak üzere üç büyük vergi artışı öngörmüştür. Öngörülen vergi artışlarıyla en yüksek gelir vergisi oranı %35'e çıkarılmış, işçi ve işverenlerin ödemesi gereken istihdam vergisi toplamı %32.5'e çıkarılmış, katma değer vergisi oranı %21'e çıkarılmış, dışsatıma vergi konmuş ve Nisan 2001 tarihinden geçerli olmak üzere mali işlemlerden vergi alınmaya başlamıştır. Vergi oranlarının yüksekliği sonucu ekonominin %23'ü yeraltına kaymış ve %30 ila %50 arasında vergi kaçırılmıştır. İzlenen yanlış vergi politikası, Arjantin ekonomisini 2000 yılından itibaren daralmaya itmiştir.⁷⁶

Kanımca, Türk ekonomisinin Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihinde ağır bir ekonomik krize girmesinin ve hala krizden kurtulamamasının⁷⁷ temel nedenlerinden birisi vergi oranlarının yüksekliği ve verginin tabana yayılamaması oluşturur. Türkiye'nin belki de Gayri Safi Milli Hasılasının yarısından daha fazla olarak ekonominin kayıt dışı olmasının nedenlerinden birisi de vergi oranlarının yüksekliğidir.⁷⁸ Türkiye'nin daha sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşabilmesi için vergiyi tabana yayacak ve oranlarını düşürecek şekilde bir vergi reformu-

⁷⁵ Schuler, a. g. m., s. 8.

⁷⁶ Schuler, a. g. m., s. 9.

⁷⁷ Serbest piyasa düzeninin bizatihi kendisi kriz demek olduğundan ekonominin hiç bir zaman krizden kurtulması da zaten olanaklı değildir. Gerçekten de serbest piyasa düzeninde kriz kimi zaman görünmeyerek gizli gizli varlığını sürdürmekte kimi zaman ise akut bir şekilde patlayarak ortaya çıkmaktadır.

⁷⁸ Gerçi, son yıllarda "katma değer vergisi" (ki bizce doğru tanımlama "katılan değer vergisi" dir) ve kurumlar vergisi oranlarında önemli ölçüde düşürmeler yaşansa da, en fazla emekçilerden alınan bir vergi oranı olan gelir vergisinde hissedilir oranda bir indirim sağlanamamıştır. Bu durumun, gıda ve enerji fiyatlarındaki artıştan dolayı oldukça bunalan emekçilerin geçim zorluğunu daha da artırdığı açıktır.

nun yapılması ve kamu harcamalarının sorumlu bir yapıya kavuşturulması mutlak bir gerekliliktir.

d. Reel Ekonomiye Dayanılması ve Rekabet Gücünün Artırılması Gerekliliği

Türkiye, 1950'li yıllardan itibaren IMF destekli ve neo-liberal odaklı bir çok istikrar programı uygulamaya çalışmışsa da uyguladığı tüm programlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷⁹ Türkiye'nin en son Kemal Derviş'in liderliğinde uyguladığı IMF destekli "*Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*" da kanımızca başarısızdır.⁸⁰ Bu zamana kadar uygulanan IMF destekli tüm programlarda ağırlıklı olarak dış borca ve dışarıdan sermaye girişine dayanılmakta, Türkiye gibi ekonomisi az gelişmiş ülkelerin çözmesi gereken temel sorunlara değinilmemektedir.

Türkiye'nin çözmesi gereken temel sorun, reel ekonomiye dayanarak onun rekabet gücünü artırmak ve ulusal kaynaklarını harekete geçirmektir. Türkiye'nin Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihinde girdiği ağır ekonomik bunalımların temel nedenini; reel ekonominin rekabet gücüne sahip olamaması ve ulusal tasarruf oranının oldukça düşük

⁷⁹ Bu başarısızlığa rağmen, 2008 yılında bile bazı kişiler hala IMF destekli bir program istemektedir. Örneğin, TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ 17 Ekim 2008 tarihinde yapılan TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Toplantısında; IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalamanın gerekli olduğunu, IMF ile ivedilikle girişilecek yeni ve güçlü bir işbirliğinin elde edilen makro istikrarın kuvvetlendirilmesi ve sürdürülebilmesi açısından önemli bir destek oluşturacağını, bu konuda gereksiz biçimde gecikildiğini, her geçen gün IMF ile yapılacak bu anlaşmanın zorlaşması anlamına geleceğini ifade etmiştir. Bu konuşma hakkında bkz. [http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/Basinall/5F86679CA46892A2C22574E5002B3086/\\$FILE/ADDYIKKonusma171020081.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad cms.nsf/Basinall/5F86679CA46892A2C22574E5002B3086/$FILE/ADDYIKKonusma171020081.pdf), Erişim Tarihi, 20.10.2008). Halbuki, bu zamana kadar uygulanan IMF destekli tüm programlar başarısızlıkla sonuçlandığından IMF ile yeni bir program yapmaya gerek yoktur. Ayrıca, Türkiye'de 2002 yılından bu yana elde edilen makro-istikrar biçimsel nitelikli olup öze ilişkin bir makro-ekonomik istikrar sağlanamamıştır. Gerçekten de, Yeldan'ın belirttiği gibi 2003 yılından sonra dünyada bir likidite bolluğu, bir sermaye bolluğu yaşanmış ve Türkiye'ye aşırı miktarda sıcak para girerek cari işlem açığı finanse edilmiştir. Eğer cari açık finanse edilemezse (ki bu risk her zaman vardır) bunun bedeli reel sektör kriziyle ödenecektir. Bu konuda fazla bilgi için bkz., dip not 19.

⁸⁰ Bu program yüzünden aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere tarım çökmüştür. Ayrıca, ulusal sanayi bitme nokta noktasına gelmiş, yan ve dikey sanayi arasındaki bağlantı neredeyse kopmuş ve Türkiye, bir ithalat cenneti ülkesi konumuna gelmiştir.

olması oluşturur. Nitekim Türkiye'nin toplam iç tasarruflarının Gayri Safi Milli Hasılaya oranı 1980 yılında %11.4, 1990 yılında %20.1, 1999 yılında 19.5, 2000 yılında %16.8'dir ki bu oranların son derece düşük olduğu ortadadır.⁸¹ Reel ekonomisinin zayıf olması nedeniyle Türkiye, 1999 yılında uygulamaya başladığı dış kaynağa dayalı program sonucu oluşan borç tuzağını çözememiş ve olumsuz etkisi bulunan dış şoklara karşı dayanaksız bir konumda kalmıştır.⁸²

Bu aıllardan Türkiye, IMF'nin çizdiği sınırların dışına çıkarak ekonominin rekabet gücünü sağlayabilmek için insan sermayesi ve araştırma-geliştirme faaliyetlerine özel bir önem vermelidir. Nitekim ilk olarak 1997 yılında maruz kaldığı ekonomik krizi, Güney Kore, çok yüksek iç tasarruf oranı ve reel ekonomisinin gücü sayesinde aşabilmiştir.⁸³

Diğer yandan Türkiye'nin Kasım 2000 ve şubat 2001 tarihinde girdiği ağır ekonomik bunalımlar bir gerçeği daha gün ışığına çıkarmıştır. Türkiye'ye kurlsız bir şekilde girip çıkan kısa vadeli döviz ve Türkiye'nin çok erken bir şekilde sermaye hareketlerini serbest bırakması ekonomik krizleri ağırlaştırmıştır ki⁸⁴ bu durum bile reel ekonomi yerine Türkiye'de IMF destekli parasalcı ekonomilerin tercih edilmesi- nin tehlikelerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Türkiye, rekabet gücü bakımından da iyi bir konumda bulunmamaktadır.⁸⁵ Ülkede, piyasada hakim durumun kötüye kullanılması olaylarıyla sıkça karşılaşmakta ve fiyat anlaşmaları, kartel ve tröst durumuyla piyasadaki rekabet kolayca bozulabilmektedir. Yine organize suç gruplarının yaygın bir şekilde yasal iş hayatına sızmaları etkin bir şekilde engellenememekte, bu durum ise Türkiye'nin rekabet gizilgü-

⁸¹ Toplam yurt içi tasarrufların GSMH'ye oranı günümüzde de oldukça düşüktür. Örneğin 2006 yılında bu oran %16 olarak hesaplanmıştır. Bkz. 2008 Yılı Programı (28 Ekim 2007 tarih ve Mükerrer 26684 sayılı *Resmî Gazete*, s. 17).

⁸² Krş. Öni, a.g.m. s. 17.

⁸³ Bkz. Öni, a.g.m. s. 17.

⁸⁴ Krş. Öni, a.g.m. s. 17-18.

⁸⁵ International Institute for Management Development (IMD) adlı kuruluş her yıl Dünya Rekabet Yıllığı hazırlamaktadır. Bu kuruluşun hazırladığı 2007 Yılı Dünya Rekabet Yıllığında Türkiye, ekonomisinin rekabet gücü bakımından 2006 yılında olduğu gibi 55 ülke arasında 48. sırada yer almıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için 16 Bkz. Mayıs 2008 tarihli *Radikal Gazetesi*, (<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=877886&Date=16.5.2008&CategoryID=80>).

cüne büyük zarar vermektedir. Organize suç grupları tehdit, baskı, haraç toplama ve sahip oldukları infaz gücüyle rakiplerine bariz bir üstünlük sağlamakta, yasal olarak iş yapan firmaların iş yaşamından çekilmesine bile sebep olabilmektedirler. Bu olgu, Türkiye'nin gerek yurtiçi gerekse uluslar arası rekabet gücünü oldukça olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Günümüz dünyasında bir ulusun zenginliği; o ulusun sahip olduğu doğal kaynaklara veya bir takım fizik büyüklüklere bağlı olarak değil o ulusun insan sermayesine ve rekabet gücüne bağlı olarak belirlenmektedir. Türkiye'nin reel ekonomiyi güçlendirme yolunda insan sermayesini ve ekonominin rekabet gücünü artırması, ülkenin sağlıklı bir yapıya kavuşması açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır.

e. Özelleştirme Uygulamalarında Köklü Değişikliğe Gidilmesi Gerekliliği

Arjantin deneyiminden faydalanılarak kanımızca, Türkiye'nin özelleştirme stratejisinde köklü değişikliklere gidilmesi gerekir. Arjantin, dünyanın en hızlı ve yoğun özelleştirme programını uygulayarak 1991-1996 yılları arasında 14.2 milyar \$'lık gelir elde etmiştir. Özelleştirilmeden elde edilen gelir, sabit döviz kurunu sürdürme ve cari işlemler açığı ile bütçe açıklarını kapatmada önemli bir iş görüsellik (fonksiyon) görmüştür. Bununla birlikte, özelleştirme gelirleri, kamunun sürekli bir gelir kaynağını oluşturamamıştır. Çünkü 1990'ların ortasında Arjantin'in satabileceği kamu malvarlığı kalmamıştır. Özelleştirme uygulamaları sonunda iki temel sorunla karşı karşıya kalınmıştır. İlk olarak Arjantin eskisi gibi uzun dönemli yabancı sermaye ve yatırım çekememe olgusuyla karşılaşmıştır. Bunun sonucunda, sermaye girişini sağlayabilmek için Arjantin portföy sermayesine başvurmak durumunda kalmıştır. İkinci olarak, 1996 yılından itibaren önemli miktarda bir özelleştirme gelirine sahip olamayan Arjantin'in mali dengeyi sağlayabilmesi de gittikçe daha çok zorlaşmıştır.⁸⁶

Türkiye'de yapılan özelleştirme uygulamalarında bir takım hatalar yapılmaktadır. Bir kurum veya kuruluşun özelleştirilmesinde o kurum veya kuruluşun piyasanın yaratıcı fonksiyonunu mu, yoka piya-

⁸⁶ Öni, a. g. m., s. 7.

sanın tahsis edici fonksiyonunu mu görüyor olmasına göre bir ayırım yapılmalı, o kurum veya kuruluş, piyasanın yaratıcı iş görüselliğini görüyorsa hiç bir şekilde özelleştirilmemesi gerekir. Örneğin, TÜP-RAS, TELEKOM ve ERDEMİR gibi kuruluşlar piyasanın yaratıcı iş görüselliğini görmesine rağmen söz konusu kuruluşların özelleştirilmesi vahim bir hata olmuştur. Yine, bankacılık faaliyeti piyasanın yaratıcı iş görüselliğine ait bulunduğundan; Vakıflar, Ziraat ve Halk Bankalarının özelleştirilmesinden bir an önce vazgeçilmesi gerekir. Ancak, Türkiye'nin acil olarak özelleştirmesi gereken bir sektör bulunmaktadır. Bu sektör ise talih ve bahis oyunları sektörüdür.

Türkiye'de yıllardan beri devlet tekeli altında yasal kumar ve bahis oyunları olan piyango, kazı kazan, spor toto, spor loto, iddiaa, altılı ve at yarışları tertiplenmektedir. Kanımızca, bu işlerin devlet tarafından yapılmasının altında yatan temel neden; devletin bu işleri yapmasıyla yasadışı kumar ve bahis oyunları işinin azalacağının düşünülmesidir. Ancak, devlet tarafından düzenlenen kumar ve bahis oyunlarının yasadışı kumar ve bahis oyunları işini azalttığı yolunda somut delillere rastlanılamamaktadır. Tam tersine, devletin anılan işleri bizzat yürütmesi kötü bir örnek oluşturmakta, yasadışı kumar ve bahis oyunları işi gün geçtikçe daha da fazla artmaktadır. Bir başka deyimle, anılan işlerin devlet tarafından yürütülmesi saf insanların kötü yola sapma eğilimini kolaylaştırmaktadır. Devletin bu konularda kötü örnek olması yüzünden yasadışı kumar ve bahis oynatanların daha iyi şartlarla kumar ve bahis hizmetini sunmalarına (örneğin kumar ve bahis kazançlarının net ödeneceği ve diğer cazip olanaklar önermeleri) toplum katmanları tarafından rağbet gösterilebilmektedir. Devletin kötü örnek teşkil etmesini önlemek açısından her çeşit kumar ve bahis türleri (piyango, kazı kazan, spor toto, spor loto ve at yarışları) işinin tamamen özelleştirilerek,⁸⁷ kamunun anılan alanlardan çekilmesi uygun

⁸⁷ Gerçi, 21.2.2008 tarih ve 5738 sayılı Spor Müsabakalarına Dayalı Sabit İhtimalli ve Müşterek Bahis Oyunlarının Özel Hukuk Tüzel Kişilerine Yapıtırılması Hakkında Kanun (Bkz. 27.2.2008 tarih ve 26800 sayılı *Resmî Gazete*) ile spor müsabakalarına dayalı bahis oyunlarının özelleştirilmesinin yolu açılmıştır. Bu kanunun amaç ve kapsam başlıklı 1'inci maddesinde; Kanunun amacı; uzmanlık, ileri teknoloji ve yüksek maddi kaynak gerektiren, at yarışları hariç olmak üzere, spor müsabakaları üzerine sabit ihtimalli ve müşterek bahis oyunlarını düzenleme işine ilişkin merkezi bahsi sistemi ve risk yönetim merkezinin kurulması ve işletilmesi ile baş-bayilik iş ve hizmetlerinin özel hukuk sözleşmesi ile hasılatı pay verilmesi modeliyle, Spor Toto Teşkilat Başkanlığınca özel hukuk tüzel kişilerine yapıtırılmasına

olur. Bir başka deyişle, devlet anılan işleri özel sektöre terk ederek bizzat hizmet sunmaktan kaçınmalı; bu alanda, düzenleyici, gözetimci bir rol oynamalıdır.⁸⁸ Bu çerçevede, Türkiye’de herhangi bir iş görüsellliği kalmamış bulunan⁸⁹ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın da bir an önce kapatılması uygun düşecektir.

Devletin bu işleri yapmasıyla yasadışı kumar ve bahis oyunları ile kaçak içki ve sigara işinin azalacağı düşünülmektedir. Ancak, devlet tarafından düzenlenen kumar ve bahis oyunları ile içki ve sigara üretiminin, yasadışı kumar oyunları ile kaçak içki ve sigara işini azalttığı yolunda somut delillere rastlanılamamaktadır. Tam tersine, Devletin anılan işleri bizzat yürütmesi kötü örnek oluşturduğundan, yasadışı kumar ve bahis oyunları ile kaçak içki ve sigara işi gün geçtikçe daha da artırmaktadır. Bir başka deyimle, anılan işlerin Devlet tarafından yürütülmesi saf insanların kötü yola sapma eğilimini kolaylaştırmaktadır. Devletin bu konularda kötü örnek olması yüzünden yasadışı kumar ve bahis oynatanların daha iyi şartlarla kumar ve bahis hizmetini sunmaları (örneğin kumar ve bahis kazançlarının net ödeneceği ve diğer cazip olanaklar önermeleri) ve kaçakçıların düşük fiyatla sigara ve içki arz etmeleri, toplum katmanları tarafından rağbet görmektedir. Devletin kötü örnek teşkil etmesini önlemek açısından her çeşit kumar ve bahis türleri (piyango, kazı kazan, spor toto, spor loto ve at yarışları) ile içki ve sigara üretiminin tamamen özelleştirilerek, kamunun anılan alanlardan çekilmesi uygun olur. Bir başka deyişle, devlet anılan işleri özel sektöre terk ederek bizzat üretim veya hizmet sunmaktan kaçınmalı; düzenleyici, gözetimci bir rol oynamalıdır. Bu sektörler özelleştirildikten sonra, fonksiyonu en azından kısa ve orta vadede kalmayacak olan (çünkü Türkiye’nin ekonomik olarak gelişmiş bir ülke konumuna yükselmesi uzun bir zamanı gerektirecektir) Özelleştirme İdaresi Başkanlığı kapatılmalıdır.

ilişkin usul ve esasları belirlemek olarak saptanmıştır. Bununla birlikte, çıkartılan bu kanun yetersizdir. Çünkü at yarışları gereksiz yere özelleştirme kapsamı dışına çıkartılmış ve ayrıca piyango ve kazı-kazan gibi yasal kumar oyunlarının özelleştirilmesi konusuna hiç temas edilmemiştir.

⁸⁸ Krş. Abadinsky, *Organized Crime*, s. 483 vd.

⁸⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere, piyasanın ancak tahsis (özgüleme) iş görüsellliğini gören kuruluşlar özelleştirilebilir. Türkiye’de tahsis iş görüsellliğini kuran tüm kuruluşlar (örneğin, çimento, yem fabrikaları ve Sümerbank gibi) bu zamana kadar özelleştirildiğinden Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın yapması gereken bir iş bulunmamaktadır.

f. Yolsuzlukla Etkin Mücadele Edilmesi Gerekliliği

Türkiye Cumhuriyetinin tarihinde eşi görülmeyecek şekilde 21 Şubat 2001 tarihinde girdiği ekonomik krizi tetikleyen olayın bir gün önce yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında önceki Cumhurbaşkanı Sezer ile dönemin Başbakanı Ecevit arasındaki kamu sektöründeki yolsuzluğun nasıl önlenebileceği konusundaki tartışma olduğu⁹⁰ dikkate alınrsa, yaşamın hemen her alanında yaygın bir şekilde görülen yolsuzluğa karşı Türkiye'nin etkin bir şekilde savaşım vermesi gerekliliği açıktır.

Yolsuzluk ve rüşvet, Türkiye'nin 1994, 2000 ve 2001 yıllarında içerisinde düştüğü ekonomik ve mali krizlerin temel nedenlerinden birisidir. Yerleşik yolsuzluk ve her seviyedeki kamu görevlilerinin yaygın bir şekilde rüşvete başvurabilmeleri ekonomideki adil rekabet ilkesine önemli ölçüde zarar vermiş, ekonomik ve mali krizlerin oluşmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.⁹¹

Serbest piyasa düzenini savunanlar; devletin ekonomik düzenden çekilmesiyle yolsuzluğun ortadan kalkacağını savlamaktadırlar. Kanımızca, bu sav son derece tutarsızdır. Çünkü hiç bir *"ekonomik düzenin"* (liberal, karma, sosyalist) yolsuzluğa karşı bağımsızlığı bulunmamaktadır. Hatta liberal ekonomik düzen, insanlarda paraya taparcasına bir sevgi oluşmasına yol açtığı için gizilgüç olarak yolsuzluğu daha da artırıcı bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda, yolsuzluğu gizilgüç olarak daha azaltabilmek için bile serbest piyasa ekonomisi yerine sosyal piyasa ekonomisine geçilmesi gerekir.

Ancak hangi tür piyasa ekonomisine geçilirse geçilsin bu geçiş tek başına yolsuzluğu önlemeye yetmez. Yolsuzluğa karşı savaşım verilirken gözden uzak tutulmaması gereken husus, yolsuzluğun olduğu gibi yolsuzlukla savaşımın da karmaşık bir olgu olduğu ve çok yönlü önlemlerin (ekonomik, sosyal, kültürel, hukuki) alınmasını kaçınılmaz kıldığıdır. Hukuksal boyutu itibariyle yolsuzluğa karşı etkin bir savaşım verilebilmesi için ise Van Duyne'nin belirttiği gibi saydamlık ve herkesin hukuka bağlı olması ilkeleri çerçevesinde söz konusu ilkelere

⁹⁰ Eichengreen, a. g. m., s. 6.

⁹¹ Bu konuda fazla bilgi için bkz. Dursun, *Ekonomik Suçlar ve Türkiye'deki Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkileri*, s. 216 vd.

uygun düşmeyen tüm mevzuatın kaldırılması gerekir.⁹²

f. Tarım ve Hayvancılığa Sağlanan Desteğin Artırılması

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren uygulanan neo-liberal politikalar sonucu; tarım ve hayvancılık sektörleri her yıl küçülmekte, tarım ve hayvancılığa yeterli destek sağlanamamakta, tarım ve hayvancılığın sorunları her geçen yıl artarak birikmekte, deyim yerindeyse, tarım ve hayvancılık adeta çökmektedir. Örneğin 2004 Yılı Programında tarım sektörü konusunda şu saptamaya yer verilmektedir: *“2003 yılında tarım sektörünün yüzde 2.9 oranında küçülmesi ve tarımsal üretimin GSYİH içindeki payının sabit fiyatlarla yüzde 12,5 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Tarımın milli gelir içindeki payı azalırken, nüfusun önemli bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaya devam etmektedir. 2003 yılı birinci dönem hane halkı işgücü anketi sonuçlarına göre, tarımsal istihdamın toplam sivil istihdam içindeki payı yaklaşık yüzde 33 seviyesindedir.”*⁹³ Yine aynı programda hayvancılık konusunda ise şu sorunlara temas edilmektedir *“İşletme başına düşen hayvan sayısı ve birim başına verimin düşük olması, yem bitkileri ekim alanlarının yetersiz, çayır ve meraların büyük ölçüde vasıflarını yitirmiş olmaları, hayvan hastalıklarının etkilerini sürdürmesi, üreticilerde teknik bilgi noksanlığı ve üretici örgütlerinin yetersizliği gibi nedenlerle hayvancılık üretimi istenen düzeye çıkarılamamaktadır.”*⁹⁴

OECD ülkelerinde çiftçilere çok büyük destek sağlanmakta ve çiftçilere ödenen doğrudan gelir ödemelerinin tarımsal destek içindeki payı %5 civarında bulunmaktadır. OECD ülkelerinin aksine, Türkiye’nin tarımsal destekler için bütçeden ayrılan toplam ödenek içinde doğrudan gelir ödemelerinin payı 2002 yılı içinde %79 olarak gerçekleşmiş, 2003 yılı içinde ise %83 civarında gerçekleşmesi beklenmektedir. Ayrıca, son yıllarda toplam tarımsal desteklerin GSMH içindeki payı %1 oranının altında olup, 2003 yılında bu oranın %0.8 civarında olması beklenmektedir.⁹⁵

Türkiye’nin nüfusunun önemli kısmının tarım ve hayvancılıkla uğraştığı veya geçindiği dikkate alınırsa tarım ve hayvancılığa ayrılan

⁹² Fazla bilgi için bkz. Van Duyne, *Combating Corruption: Acts and Attitudes*, s. 54-57.

⁹³ Bkz. 28.10.2003 tarih ve Mükerrer 25273 sayılı Resmi Gazete, s. 207.de yayımlanan

⁹⁴ Bkz. s. 214.

⁹⁵ Bkz. 2004 Yılı programı, s. 207.

desteğin GSMH içinde çok az bir yer tutması ve doğrudan gelir ödemelerine ağırlık verilmesi vahim bir hata niteliğindedir. Tarım ve hayvancılığı desteklemek için GSMH’ dan ayrılan payın süratle artırılması ve çiftçiye; fiyat, akaryakıt, tohum, gübre ve diğer girdi destekleri sağlanması yaşamsal bir önem taşımaktadır. Gerçi, liberal ekonomistler, çiftçilere sübvansiyon ve destek sağlanmasının kaynakların etkin tahsisini bozacağı gerekçesiyle karşı çıkmaktadırlar. Liberal ekonomistlerin gözden kaçırdığı önemli bir nokta bulunmaktadır. Liberal ekonomistler; yaşamsal bir önem taşıyan tarım ve hayvancılık desteklerine karşı çıkarken örneğin ağır bir borç yükü altında bulunan Türkiye’nin borçları için ödedikleri faizlere karşı çıkmamaktadırlar. Halbuki tarım ve hayvancılığa her türlü destek verilse bile Türkiye’nin ödediği borç faizleri yanında çok küçük bir meblağ tutar. Bu açıdan liberal ekonomistlerin anılan görüşlerine itibar edilmemesi gerekir. Ayrıca tarım ve hayvancılığa yeterli destek verilmesinin köyden kente göçü azaltarak çarpık kentleşmeyi önleme, işsizlikle mücadele ve gelir dağılımındaki çarpıklıkları düzeltebilmek açısından da yaşamsal bir öneme sahip olduğu hatırdan uzak tutulmamalıdır.

g. Gelir Dağılımındaki Adaletsizliğin Giderilmesi

Gelir eşitsizliğinin önemli bir göstergesi olan gini katsayısı⁹⁶ incelendiğinde; 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Araştırmasında Türkiye geneli için 0.49 olan katsayısı, 2002 yılında 0.44 olarak saptanmıştır. Yine Türkiye geneli için, ilk % 20’lik dilime giren⁹⁷ hanehalklarının toplam gelirden 1994 yılında % 4,9, 2002 yılında % 5.3 oranında pay aldıkları belirlenmiş, beşinci %20’lik dilime giren⁹⁸ hanehalklarının ise 1994 yılında 54.9, 2002 yılında ise 50.1 oranında pay aldıkları saptanmıştır. 1994 yılında beşinci %20’lik dilimde yer alan hanehalkları, birinci %20’lik dilimde yer alan hanehalklarının yaklaşık 11.3 katı gelir elde ederken, 2002 yılında 9.5 katı gelir elde etmiştir.⁹⁹ Türkiye’de 2004 yılında gini katsayısı 0.40 olarak gerçekleşmiş, 2005 yılında ise 0.38 olarak sap-

⁹⁶ Yukarıda da belirtildiği üzere gini katsayısının sıfıra yaklaşması gelir dağılımındaki eşitliği gösterirken, 1’e yaklaşması bozuk bir gelir dağılımına işaret eder.

⁹⁷ En düşük gelire sahip hanehalkları.

⁹⁸ En yüksek gelire sahip hanehalkları.

⁹⁹ (DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi Gelir Dağılımı Sonuçları, 6.11.2003, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTURK/071103.htm>).

tanmıştır. Yine, 2005 yılında ilk %20'lik dilime giren hanehalklarının gelirden %6,1, beşinci %20'lik dilime giren hanehalkları ise %44.4 pay almıştır. 2005 yılında beşinci %20'lik dilimde yer alan hanehalkları, birinci %20'lik dilimde yer alan hanehalklarının yaklaşık 7.3 katı gelir elde etmiştir.

Kuşkusuz 1994 yılı ile 2002 ve 2005 yılları rakamlarının karşılaştırılması; Türkiye'de gelir eşitsizliğinde bir düzelme eğiliminin olduğunu göstermektedir. Ancak kanımca söz konusu eğilim son derece yetersizdir ve gelir eşitsizliğinin daha da fazla azaltılabilmesi için devletin köklü önlemler alması kaçınılmaz gözükmektedir. Çünkü günümüzde bir ekonominin büyümesinden çok ekonominin kimin için büyüdüğü olgusu önem taşımakta, eğer bir ülke ekonomisi bir elin parmağının sayısını geçmeyecek kadar bir rantiyeci için büyüyorsa, o şekilde bir ekonomik büyüme hoş karşılanmamaktadır.

h. İşsizliğe Çözüm getirilmesi

Türkiye, özellikle 21 Şubat 2001 tarihinde yaşadığı ağır krizden sonra kanımızca, insanının güzel bir meziyeti olan sosyal dayanışmasını tehlikeye sokacak ölçüde derin bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'deki işsizlik sorunu açık işsizlikten ibaret değildir. Açık işsizlik, eksik istihdam ile birlikte ele alınarak atıl işgücü oranı dolayısıyla işsizlik oranı olarak hesap edilmektedir. Türk ekonomisinin ağır bir krize girdiği 2001 yılında açık işsizlik %8,4, eksik istihdam ise %6'dır, dolayısıyla atıl işgücü oranı %14.4'dür. 2002 yılında ise, açık işsizlik %10,3, eksik istidam %5,4 olmak üzere atıl işgücü, dolayısıyla işsizlik oranı %15,7'dir. İşgücü, 2003 yılının ilk iki çeyreğinde ortalama olarak bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde %0.9 azalarak 23,6 milyona, istihdam ise yaklaşık % 1,8 azalarak 20.9 milyona düşmüştür. İşsizlik oranı yüzde 11.2'ye yükselirken, eksik istihdam oranı % 4.8'e düşmüştür. Böylece atıl işgücü oranı %16 olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁰ 2008 yılı Temmuz ayı itibarıyla işsizlik oranı %9.4, eksik istihdam oranı %3.4 olarak gerçekleşmiş, bu çerçevede eksik istihdam oranı %12,8 olarak saptanmıştır.¹⁰¹

¹⁰⁰ 2004 Yılı Programı, s. 163.

¹⁰¹ Bkz. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleriido?id=2049>,

Türkiye’de her yıl yaklaşık 700 bin yeni işgücü iş piyasasına girmeye çalışmaktadır. Ancak Türk ekonomisi 1996 yılından bu yana istihdam yaratamamaktadır. 1996 yılında 20 milyon 386 bin kişi olan istihdam, 2002 yılında 20 milyon 287 bin kişiye gerilemiştir. Bu gösterge durumun vahametini somut bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁰² Ataman’ın isabetli olarak belirttiği üzere; yeni istihdam olanaklarının yaratılması ancak makro-ekonomik politika uygulamalarıyla mümkündür. Türkiye’nin 1980’li yıllardan itibaren neo-liberal politika uygulamalarının en önemli parçasını oluşturan özelleştirmeler, kamunun istihdam yaratma işlevini sınırlandırmaktadır. Neo-liberal politikalar uygulayan hükümetlerin işsizliği azaltmaları için yapacakları tek şey özel girişimin yatırım yapmasını teşvik edecek politikaları, bir başka deyişle, mikro ölçekli politikaları uygulamaktır.¹⁰³ Bununla birlikte, işsizliği azaltabilmek için mikro ölçekli politikalar da doğru bir şekilde uygulanamamıştır. Örneğin, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından 2002 yılı temel alınarak yapılan “Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti” araştırmasının sonuçlarına göre, Türkiye’nin, 30 OECD ülkesi arasında istihdam vergilerinin ağırlığı bakımından 2001 yılında olduğu gibi 2002 yılında da ilk sırada yer aldığı saptanmıştır.¹⁰⁴ Durum, günümüzde de pek fazla değişmemiştir. Ekonomik İşbirliği ve Dayanışma Teşkilatı’nın (OECD) yayınladığı bir raporda; 2007 yılında da Türkiye’nin istihdam vergisinin çok yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Söz konusu rapora göre, 2007 yılında ortalama olarak istihdam vergisi, toplam iş gücü maliyetlerinin Bağımsız Devletler Topluluğu’nda %33, Avrupa Birliği ülkelerinde %11’ini oluştururken Türkiye’de yaklaşık %43’ünü oluşturmıştır.¹⁰⁵

Bu çerçevede ekonomik ve sosyal açılardan son derece tehlikeli sorunlar doğuran işsizliğe karşı etkin mücadele verebilmek için kanımca makro ve mikro ölçekli politikaların birlikte uygulanması yerinde olacaktır.

¹⁰² Kılıç, *Türkiye’de İşsizlik ve Avrupa İstihdam Stratejisi*, s. 32.

¹⁰³ Ataman, *İşsizlik Sorunu ve Türkiye’nin AB İstihdam Stratejisine Uyum*, s. 34.

¹⁰⁴ *Hürriyet*, 18.11.2003, Ekonomi Bölümü.

¹⁰⁵ Bkz. *Sabah*, 4 Eylül 2007, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/09/04haber,4DGF205A-54544A5CADDE68BC31AGOA09.html>, Erişim Tarihi, 20.10.2008).

KAYNAKLAR

- Abadinsky, Howard, *Organized Crime* \ Third Edition. Nelson-Hall Inc., Chicago, 1991.
- Alberto Petrocalla et all, Privatization in Argentina. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 1993, v 33 n SPEISS, s. 67.
- Arndt, H.W. Market Failure ve Underdevelopment, *World Development*, 16 February 1988.
- Ataman-Ceylan, Berrin, İşsizlik Sorunu ve Türkiye'nin AB istihdam Stratejisine Uyumu, *İşveren*, Cilt: 42, Sayı:1, Ekim 2003.
- Cavallo, F. Domingo, Economic Reorganization as a Prerequisite to Growth, in Kansas City Fed pub: *Policies for Long Run Economic Growth*. Jackson Hole, Wyoming, Ağustos 27-29, 1992.
- CWB, Market commentary and forecasts. January 31, 2002. http://www.cwb.ca/en/buying/market_commnetary/013102jsp.
- Dinç, Güney, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Çevre ve İnsan*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 143, Ankara, 2008.
- Dursun, Hasan, Ekonomik Suçlar ve Türkiye'deki Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkileri, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 58, Mayıs/Haziran 2005.
- The Economist*, Learning a new dance. 26 November 1994 v 333 n 7891 s. S3.
- The other side of the halo: Argentina. 12 February 1994 v 330 n 7850 s. 38.
- Unhappy: Argentina Farms. 20 August 1994 v 332 n 7877 s. 36.
- How much is that gaucho in the window? 26 November 1994 v333 n7891 s. 11.
- Raining cats and dogs. 26 Kasım 1994 v 333 n 7891 s. S12.
- Eichengreen, Barry. Crisis Prevention and Management: Any New Lessons from Argentina and Turkey, October 2001. www.worldbank.org/wbi/banking/finsecpolicy/finance_forum_2002/pdf/eichengreen_argentina.pdf
- Feldstein, Martin, Lessons from Argentina, January 14, 2002. http://econ161.berkeley.edu/macro_online/timely/economists.../Feldstein_Argentina.htm.
- Foroohar, Rana, A New Age of Global Capitalism Starts Now, *Newsweek*, 13 October 2008.

- Galiani, Sebastian ve Hopenhayn A. Hugo, Duration and Risk of Unemployment in Argentina 2001. <http://repositories.cdlib.org/iber/cider/C00-117>.
- Hopkins, Alfred. Running Out of Patience, *World Press Review*, Feb. 27, 2002. <http://www.woldpress.org/Americas/380.cfm>.
- İnan, Alpan Emre, Kamu Borç Stokunun Sürdürülebilirliği ve Türkiye, *Bankacılar*, Eylül 2003, Sayı 46.
- Katz, Claudio, Argentina's Economic Crisis: Interpretations and Proposals, *International Viewpoints*, October 2001, bkz. (<http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article614>., Erişim Tarihi, 16.10.2008).
- Kılıç, Cem, Türkiye'de İşsizlik ve Avrupa İstihdam Stratejisi, *İşveren*, Cilt: 42, Sayı:1, Ekim 2003.
- Kuttner, Robert, Where the free market falls short, *Business Week*, 30 June 1986, s. 20.
- Öni, Ziya, Argentina Crisis, IMF and The Limits of Neo-Liberal Globalization: A Comparative View From Turkey, October-2002-Revised Draft. <http://home.ku.edu.tr/~zonis/THELIMITSOFNEO.PDF>.
- Richardson, Bill ve Curwen, Peter. Do free-market governments create crisis-ridden societies? *Journal of Business Ethics*, July 1995, v 14, s. 551.
- Rozen A. Marvin, The market is no miracle worker, *Challenge*, September- October 1985, s. 47.
- Ruddy, Christopher. Report from Buenos Aires: Don't Cry to Us, Argentina. NewsMax.com. Jan. 2, 2002. <http://www.newsmax.com/archives/articles/2002/1/2/85501.shtml>.
- Serasker, Ali Molla, Kırık bir swap hikayesi, *İktisat İşletme ve Finans*, Yıl:20, Sayı:229, Nisan 2005.
- Schuler, Kurt, Argentina's Economic Crisis: Causes and Cures. June 2003. <http://www.house.gov/jec/>
- Smith Geri, Will Argentina stay the course? *Business Week*, 17 October, 1994 n SPEISS s. 172.
- Ülman, Burak, Argentina, Turkey, the IMF and the US. *Eclipse*, Issue 5, 15 February 2002.
- Todaro, P. Michael, *Economic Development*, Fifth Edition, Longman, 1994.
- Valente, Marcela, Low Inflation Has No Effect on Poverty. *InterPress Third World News Agency (IPS)* Jun 14, 1999. <http://www.coverge>.

org.nz/lac/articles/news990623b.htm.

Van Duyne, "Combating Corruption: Acts and Attitudes", Five Issues in European Criminal Justice, Editor, Matti Joutsen, HEUNI, 1999.

The World Bank Group B-SPAN. Income Distribution Changes in Argentina: A Characterization through Microeconomic Decompositions. October 2, 2002. http://www.worldbank.org/wbi/B-SPAN/sub_income_argentina.htm.

Zakaria, Fareed. The Age of Bloomberg, *Newsweek*, October 13 2008.